

Tartu Riiklik Ülikool
NSV Liidu ajaloo kateeder

Reet Guthan

LÕUNA - EESTI KIRIKUKROONIKAD
AJALOOALLIKANA

Diplomitöö

Juhendaja:
dots. S. Vahtre

*TRÜ NSV Liidu ajaloo kateeder
invent. nr. 2250*

Tartu 1971

SISSEJUHATUS

ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis on olemas hulgaliselt omapäraseid ajalooallikaid kirikukroonikate näol.

Kahjuks peab nentima, et seni pole kirikukroonikaid, kui ajalooallikaid eraldi uuritud, küll aga kasutatud mõnede probleemide lahendamisel: koduloo ja koolide ajaloo, hingede revisjonide uurimisel. Ka talurahva liikumise uurimisel Eestis, epideemiate ja mõnel määral kunstiajaloo küsimustes on pöördutud kirikukroonikate juurde. Tegelikult pakuvad nad märksa rohkem.

Üsna ulatuslikult tuuakse neis teateid ilmastiku, põllumajanduse saagikuse kohta, mõnel määral on ka märgitud hindade tõusu seoses sõja- või nälja-aastaga, valgustatakse ka poliitilisi sündmusi jne. kirikuõpetaja vaatevinklist. Üsna ulatuslikult sisaldavad kroonikad teateid

kirikute ja koguduste minevikust, usu vahetusest. Seega on kroonikad heaks ajalooallikaks eriti kohaliku ajaloo uurimisele, kuna nad sisaldavad hulgaliselt faktilist materjali, mida võib-olla mujal ei leidugi.

Antud diplomitöö eesmärgiks ongi kirikukroonikate kui ajalooallikate tutvustamine. Töös tuli välja selgitada olemasolevaid Lõuna-Eesti: Tartumaa, Pärnumaa, Võrumaa, Viljandimaa, Valgamaa ja Saaremaa kihelkondade kirikukroonikaid. Aigu iseloomustatakse lühidalt nende välisilmet, säilivusastet, hiljem peatatakse iga kroonika juures üksikult.

II osas käsitletakse 1905.-1907.a. revolutsiooniliste sündmuste kajastumist kirikukroonikates.

Töös on kasutatud ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivis olemasolevaid kiriku koguduste fonde - seega töö rajaneb allikmaterjalil. Täiendavalt on kasutatud ka "Arhiivinduse käsiraamatut"¹ ja "Täielikku Vene Seaduste kogu"², kust pärinevad 1606.a ja 1932.a. määrused kirikuraamatute - ja kroonikate pidamise kohta.

¹ Arhiivinduse käsiraamat II, Tartu 1936. N. Loone, Eesti kirikute ja usuühingute arhiivid, lk. 148 - 160.

² Полное собрание законов, собрание второе, т. VII, Санкт-Петербург 1833, отъ N5053-5876.

I O S A

KIRIKUKROONIKATE VÄLISE KÜLJE JA SISU ÜLDISELOOMUSTUS NING ÜKSKUTE KROONIKATE KARAKTERISTIKA

Kroonikate pidamist hakati nõudma kirikuõpetajateilt 1832. aastal Venemaal välja antud seaduse alusel.¹

See seadus põhiiseloomult oli sarnane Rootsi ajal 3.sept. 1606. a vastuvõetud määrusega,² mis nägi ette kirikuraamatute pidamist, mille ühe peatüki moodustasid "Kirikukroonikad, kihelkonna eriliste sündmuste kohta".³

1832. a kirikuseaduses § 210 oli öeldud, et iga koguduse kirikuõpetaja peab täitma kann. kiriku- ja koguduse kroonikat, märkides sinna vähegi tähtsaid sündmusi, mis puudutava kiriku elu.⁴

¹ Печ., N 5053 - 5076.

² Bruiningk, Die älten Kirchenbücher Livlands, Riga, 1890, lk.7

³ Arhiivinduse käsiraamat, lk.151.

⁴ Печ., lk.901.

Seadusest juhendudes hakkasid pastorid pida-
ma kogudustes kroonikaid, tihti igakuks oma moodi.

Lõuna-Eesti kohta on ENSV RAKA-s kroonikaid

31 koguduseit:

1. Helme
2. Kambja
3. Kanepi
4. Karksi
5. Karula
6. Kodavere
7. Kolga-Jaani
8. Kärja
9. Laiuse
10. Muhu
11. Nõo
12. Otepää
13. Paistu
14. Palamuse
15. Puhja
16. Pärnu-Jaagupi
17. Pärnu Nikolai
18. Põide
19. Rannu
20. Rõngu
21. Rõpina
22. Saarde

23. Sangaste-Laatre
24. Suure-Jaani
25. Tartu-Jaani
26. Tartu-Ülikooli
27. Tarvastu
28. Torma-Lohusuu
29. Urvastu
30. Vändra
31. Aksi

Kroonikaid ja lühikesi ülevaateid kirikutest ja pastoritest, mis on koostatud Võnnu kirikuõpetaja E.Ph. Kõrberi poolt, on kokku Lõuna-Eesti koguduste kohta 50.

Kuni 2 kroonikat on pidanud kaheksa kirikuõpetajat: Karula, Kolga-Jaani, Pärnu Nikolai, Rannu, Rõngu, Saarde, Suure-Jaani, Aksi kogudustes, neist vanim on Kolga-Jaani kroonika, mis on alustatud 1636.a.

Kõikidest arhiivis olemasolevatest Lõuna-Eesti kirikukroonikatest vanim on Otepää kroonika, mille algusdaatumiks on 1626.a, kõige noorem on Pärnu Nikolai koguduse kirikukroonika aastast 1882.

Trükituid kroonikaid, mis tegelikult on juubelite väljaanded, on kaks: Tartu Ülikooli

ja Paistu Maarja koguduste kroonikad. Kuna nad on trükitud ja kergemini kättesaadavad ning käsitletavad siis neist pikemat ülevaadet I osas ei anta.

Kroonikatest on köidetud vaid 1/3. Eriti head köited on Palamuse, Tartu- Jaani, Aksi, Kambja, Puhja ja Rõngu kroonikatel. Enamus kroonikatest on köitmata ja üsna päevinainud välimusega, eriti kehtib see Torma-Lohusuu kroonika kohta, mille kulunud nahkköitelistast kaanetest paistavad läbi puust kaaned.

Kirikukroonikaid on peetud enamuses saksa keeles, vaid mõned hilisemad sissekanded pärast 1918.a. on eestikeelsed. Ka käekirja osas on lood erinevad: kirjutatud hästi loetava käekirjaga - Kambja, osalt Palamuse, Laiuse jt. On aga eriti raskest loetavaid - Kanepi, Pärnu-Jaagupi, kus loetavust raskendavad veelgi rohkearvulised mahatõmbanised.

Kroonikate sisust üldjoontes võiks märkida nii palju, et kõik nad sisaldavad üsna sarnast materjali: kirikuehitustest, koolidest, ilmastikust ja viljasaagist, poliitistst sündmustest koguduse piires ja ka maailma ulatuses,

lahkuskudest, pastorite ja köstrite ametisse astumisest ja lahkumisest, kõigi nende poolt peetud proovi- ja avalike jutluste sisu, koguduses sündinutest, surnutest, leeriskäinutest, laulatatutest, armulauakäinutest, loodusõnnestustest ja erakordsetest sündmustest nagu mõravad, tapmised jne. Mitu kroonikat annavad ülevaatliku pildi kiriku ja koguduse ajaloolisest minevikust kuni autori kaasajani.

Peaaegu iga kroonika sisaldab teateid pastorite ja köstrite valimistest, nende poolt peetud jutluste sisust, kirikuvisitatsioonist, kirikule uue mööbli või mõne atribuudi ostmisest või annetamisest - seega puht kirikulikest asjadest.

Kirikukroonikate pidamisel ilmneb pastorite subjektiivne suhtumine sellesse töösesse: mõni annab pika ja laia kirjelduse sündmustest, väljudes enda koguduse kitsastest piiridest näiteks laiuks, mõni piirdub aga terve aasta kohta ühe lauselise sissekandega, näiteks Puhaja 1873. aasta kohta.

Üldiselt võiks öelda, et kroonikaid Lõuna-Eesti kirikutes peeti väga erinevalt,

seega on nende sisu ka erineva väärtusega. Neile materjalidele kriitiliselt lähenedes saame täiendavaid teateid meie kodumaal toimunud sündmuste uurimiseks.

Järgnevas osas iseloomustatakse eel- poolmainitud 50 kirikukroonikat ja kroonika- laadilist kirjeidust, 31 kiriku kohta alfa- beedilises järjekorras:

5
H e i m e kirikukroonika, mille ori- ginaalitiitel on: "Kirchen Chronik von Helmet und Wagenkühl angefangen im Juli 1664 von Pastor loci E.Pehle", sisaldab materjale 1665. a juunini.

Kroonikas on teateid kirikumõisadest, kirj vahetusest, õigeusu olukorrast "iivimaal 1664 - 1666. aastal. Ta on kirjutatud küllalt loetava käekirjaga, saksa keeles, köitmata.

Ajaloolist ülevaadet kirikust ja ko- guduse elust kroonikas ei anta.

Mõningal määral täidab selle lünka pastor E.Ph. Körberi poolt kirjutatud ülevaa- de Helme kirikust ja pastoritest alates 1629.a.

5

ENSV RAKA, f.1296, nim.1, sü.132.

"
Kirchen und Prediger Nachrichten von Helmet
auszug aus Pastor Körbers Kirchen und Prediger
Matrikul von Livland den Helmet-schen Kirchen
Archive verehret 1825. " ⁶

Ülevaade kujutab endast kiriku arhiivi ma-
terjalide alusel tehtud kokkuvõtet kirikuajaloost
ja pastorite ametisoleku ajast. Körberi nipsisö-
nalised teated valgustavad Helme kiriku ja lossi
kauget minevikku. Materjal on korralikult kirju-
tatud, köitmata.

Helme pastorite Mr.Henrich Frost ja Mr.
Christjan Gottfried Hellwigi kirjad kiriku
ajaloost ja pastorite elust a. 1729, ⁷ sisalda-
vad põhiliselt andmeid pastoritest Pegaust,
Frostist, Hellwigist. Neid on kaks lehte, üks
leht on osalt ärarebitud äärtega . Lehed on köit-
mata.

Seega Helme kiriku kohta annab kroonika
väga nipsisõnalisi, pealiskaudseid teateid, kogu-
duse elust-olust on neid andmeid veelgi vähem.

⁶ ENSV RAKA, f.1296, nim.1, sü.129.

⁷ ENSV RAKA, f.1296, nim.1, sü.130.

Kambja kirikukroonikat, "Cambyche Kirchen-
choonik"⁸ sisaldab andmeid 220 aasta vältel,
aastatel 1719 - 1939.

Ta on ilusas korralikus köites, kirjuta-
tud hästiloetava käekirjaga, kuid esineb ka maha-
tõmbamisi.

Kroonikat on peetud kuni 1910.a saksa
keeles, edasi aga kuni 1939.a.- eesti keeles.

Aastatest 1700 - 1767 on sissekanded
üsnä napsõnalised, ühel leheküljel on tihti
teateid mitme aasta kohta. Alates 1772 a. sisse-
kanded pikenevad. Kroonika pakub ulatuslikult and-
meid Kambja kirikust ja kogudusest, ei ole aga
pikemalt kirjutatud koolide elust, ilmastikust,
poliitilistest sündmustest, iibest. Kroonikas
on käsitletud küll Põhjasõja sündmusi kuupäeva-
de ja isegi tundide kaupa näit. 1707.aasta
18. mail oli viidud Tartust Moskvasse lotjadega
mõisnikke, ohvitsere, sõdureid naiste ja lastega,
ka käsitöölisi, kokku 289 inimest.⁹ Ka 1905.a.
kohta on sissekandeid, kuid 1917.a kohta on
märgitud vaid üks rida, et see on vene revolüt-
siooni aasta. Üsnä üksikasjaliselt pajatatakse
kroonikas 1910 - 1919 aasta poliitistest sündmus-

⁸ ENSV, RAKA, f. 1255, nim. 1, sü. 62.

⁹ ENSV, RAKA, f. 1255, nim. 1, sü. 62.17.2.

test Kambjas. Hilisematest sissekannetest on tähelepanu objektiks jäänud Rootsi kroonprintsi külaskäik Kambjasse 1932.aastal, kes oli viibinud Tartu Ülikooli 300.a. juubelipeol ja talle osutatud vastuvõtu kirjeidamine.¹⁰

Kroonika toob teateid esimeste talude ostmise kohta Kambja kihelkonnas, aastal 1849,¹¹ Samuti Kambja piirkonna kultuurielu kirjeidused, nagu laulupeo pidamine aastal 1934 ja Eesti Raamatü 400 a. juubeli tähistamine 1935- 36-aastal.

Kambja kroonika omapäraks on asjaolu, et ta sisaldab napilt andmeid kiriku ehitustöödest ja koolidest, kuid sündivuse-suremuse uurimisele see kroonika abiks olla ei saa. Samuti revolutsiooniliste sündmuste kajastamine oleks tulnud kasuks selle teema uurimisele Eestis. Üldiselt on sissekanded siiski ulatuslikud ja huvipakkuvad.

Kambja piirkonna ajaloolisest minevikust on mõndagi teada, tänu Vönnu pastorile Körberile, kes on kasutanud üle 200 a. vanuseid materjale. Tema poolt on 3.sept.1840.aastal tehtud kokkuvõtte 1630. aasta revisjoni proto-

10

11 ENSV, RAKA f. 1255, nim. 1, sü. 62, l. 37.

ENSV, RAKA, f. 1255, nim. 1, sü. 62, l. 8.

12
kollist, mis tõestab Kambja kiriku õigusi
talle kuuluvatele valdustele. Kroonika on
kõitmata, kirjutatud hästi loetava käekirjaga.
See teade on lühike ja peale kiriku õigusliku
privileegide ta muud ei sisalda.

K a n e p i kohta on olemas kroonika
aastatest 1834 - 1906 pealkirjaga " Chronik
der Kirche und Gemeinde zu Cannapäh, Anno 1834.
Anfangen von Carl Chist. Eisenschmidt Pastor
zu Cannapäh de Annis 1834 1840." 13

Kroonika on hästi köidetud, loetav, kui-
gi alustatud väga peene käekirjaga. Aastatest
1839 - 1840 on sissekanded ühised, üldsõnali-
sed. Aastatest 1841 - 1849 ja 1884 - 1906
(väljaarvatud 1900. a) on seda peetud aastate
kaupa, kusjuures mõne aasta kohta on sissekanded
väga pikad, näiteks 1845. a 5 lehte. Kroonikasse
on tehtud Kanepi kiriku joonis. Andmed on mit-
mekesised: vaimulikust elust, usulahkudest
(1842 aasta liikumisest), kirikuehitustest ja
remondist, koolioludest. Üsna mitmel korral on
jutt saagist, neljahädadest, maapäevadest.

12
ENSV RAKA, f. 1255, nim. 1, sü. 63,

13
ENSV RAKA, f. 1267, nim. 2, sü. 4.

K a r k s i kroonika " Karksi kirikuõpetaja poolt koostatud Karksi kiriku ajaloo kroonika, Tegevuse kroonika ¹⁴ - käsitleb 31 lehel sündmusi aastatest 1888 - 1913 .

Kroonikat on peetud aastate kaupa, sissekanded on tehtud korralikult, saksa keeles. Säilitusühik on köitmata.

Kroonika annab ülevaate Karksi kiriku ajaloost. Toob ära pastorite nimistu koos nende ametisoleku aegadega, rohkesti on teateid koolidest ja koolielust, usulahkudest. Näiteks aastal 1847 - 1848 olivat 1945 inimest lahkunud luteriusust ja läinud üle õigeuskju, sellest ajast oli kihelkonnas kaks kogudust ja kaks kirikut. Kroonikast saab andmeid ilmastikust, viljasaagist, haigustest. Näit. 1844.aastal olnud Karksis suur viljaikaldus, sellele järgnesid 1845. aastal nälg ja köhütöbi, millesse oli kogu kihelkonnas surnud 510 inimest.

Aastate 1900 - 1913 kohta on teated üldsönalised , enam kiriklikku laadi, nagu: sündinutest, leeriskäiatest, laulatustest,

armulauaalkäiatest jne. Kroonikas peaaegu pole reageeritud poliitistele sündmustele ja kirikuehitustöödele.

Seega kannatab Karksi kroonika ühekülg- suse all, valgustades vaid pastori arvates tähtsaid sündmusi.

K a r u l a kroonikaid on kaks köi- det: "Chronik der Kirche und Gemeinde von Karolen" I osa ja II osa .

I köide hõlmab aastaid 1833 - 1900 , teist on peetud aastail 1862 - 1922. Mõlemate köidete maht on üle 80 lehe, nad on korrali- kuit köidetud. Kroonikaid on peetud aastate, vahel isegi kuude kaupa. Sissekannete tege- misel on peetud kinni järgmisest järjekorrast; algul märgitud ülemaalsed sündmused, siis minnakse üle kohaliku elu sündmuste kirjeidu- sele. Sissekanded aastate kaupa pole proportsio- naalsed, näiteks aastate 1842- 1844 kohta tea- ted on märgitud ühele lehele, kuna teiste aasta- te kohta on sissekanded märksa pikemad.

15 ENSV. RAKA, f. 1297, nim. 1, sü. 35.

16 ENSV, RAKA, f. 1297, nim. 1, sü. 36.

Sisult on kroonika huvitav, ta käsitleb poliitilisi sündmusi, näiteks on kirjeldataud 1841.a. juunis toimunud talurahvarahutusi Liivimaal, sama teade on ka 1846.a. kohta. Sel aastal olid rahutused haaranud ka Karula kihelkonda. Kroonikut pole jätnud ükskõikseks ka 1905. ja 1917. aastate revolutsioonilised sündmused.

Üsna tihti esineb sissekandeid koolidest, ilmastikust, haigustest, vanadest tavadest ja karistusviisidest, näiteks 1724.a. hukati tuleriidal, eelnevalt möögaga tapetuna, üks taluteenija, kes oli saanud mõisnikuga vallaslapse, selle ära tapnud ning talli maha matnud. Mõisnik pidi tasuma kirikule 100.-rbl. Sagegi esineb sõnuneid vaimsest elust ja usulis- test liikumistest. Ka iibeküsimuste lahendamisel võiks kroonika kasuks tulla, näiteks 1836.aastal oli sündinute arv kõige väiksem, viimase 20 aasta vältel - sündis 154 ja suri 233 inimest. Kroonikas on märgitud eraldi sündinute seas, kui palju sündis kaksikuid, vallaslapsi, surnult sündinuid. Mõnikord on märgitud

ka surma põhjus. Kroonikas on kirjeldatud kuritegevust nagu sissemurdmisi, hobuste vargust jne.

Seega Karula kirikukroonikas on materjal mitmekesine ning selle kriitilisel läbitöötamisel võib saada materjale mitmete probleemide lahendamiseks.

K o d a v e r e kirikukroonika originaalpealkiri kõlab järgmiselt " Chronik der Kirche zu Koddaffer u. Allatskiwwi nach Körbers Beiträgen und mit einigen verbürgten Zusätzen hereingetragen von Pastor Lossius Anno 1649.a." ¹⁷ Selles kroonikas, mille ulatus on 52 lehte, on pastor Lossius kasutanud Körberi poolt ülevaateid Kodavere kirikust ja pastoritest. " Beiträge zur Kirchen-Chronik von Koddaffer und Allatskiwi" .

Lossiuse poolt kirjutatud kroonika on korralikult köidetud ja peetud aastate kaupa 1649.-1913.a. Sissekannete eriparaks on kirjutamine algul veergudena, hiljem aga täislehe ulatuses. Kroonikas esineb ka mahatõmbamisi. Siin leidub teateid nii kiriku ajaloolisest mine-

¹⁷ ENSV RAKA, f.1256, nim.1, sü.77.

¹⁸ ENSV RAKA, f.1256, nim.1, sü. 76.

vikust kui ka koguduse ülemaalist elust, koolide olukorrast, haigustest, ilmastikust, usulisest elust (usuvahetusliikumine aastatel 1848 - 1850), poliitilistest sündmustest (Vene-Jaapani sõjast, 1905. aasta sündmustest, III-nda riigirevolutsiooni saadikutest), kirikuga seotud ehitustöödest ja remondist). Suhteliselt vähem on andmeid lühema ajavahemikust. Üldiselt on Kodavere kroonika andmed mitmekülgsed.

K o l g a - J a a n i kroonika koosneb kahest köitest, sellest I - " Zur Chronik von Klein St. Johannis" ¹⁹, mis on vanimaks olemasolevatest Lõuna-Eesti kirikukroonikatest, hõlmab aastaid 1636 - 1875 .Kroonika pole ulatuslik, koosneb vaid kuuest lehest, köitmata, kirjutatud saksa keeles üsnagi loetava käekirjaga. Nagu kroonik on märkinud puudusid andmed selle kroonika põhjalikuks koostamiseks.

Rääkides kiriku minevikust , märgib kroonik, et selline nimi " Kolga-Jaani " olevat eraldamiseks Suure-Jaanist. Varem nimetati kirikut " Jaani kirikuks Põltsamaa juures", nagu on märgitud 1775. aasta kirikuvisitatsiooni protokollis. Kroonikas toodud ülevaade kiriku ajaloolisest mine-

vikust on antud teadaolevate pastorite ametisoleku aja kaudu. II

Kroonika teine köide märgib viiel lehel 14 aasta jooksul toimuvaid sündmusi kihelkonnas aastatel 1877 - 1891. (Saksakeelne tiitelieht puudub) . Säilitusühiku pealkiri on järgmine :
" Kirikukroonika aastaist 1877 - 1891".²⁰

Kroonika pidamisel paistab silma hoolikas suhtumine töösse - ta on korraliku ilmega, köidetud, peetud aastate kaupa, andmed on kiriku ehitustöödest, koolidest, haigustest, ilmast, usulisest liikumisest 1845. a. ja 1865.a hernhuutlastest. Kroonika II osa käsitleb küll veidi laiemalt kihelkonnas toimunud sündmusi, kuid üldiselt on nad mõlemad napisõnalised.

K ä r l a kirikukoguduseilt eraldi kroonikat pole, küll aga sisaldab vastavaid andmeid " Kirikuraamat" ²¹, mida on peetud aastatel 1640 - 1815, kokku 111 lehte, köitmata, hästi loetav . Sisu on üsna kirju: kirikumaadest, kiriku kassa , kroonika, visitatsioonide protokollide andmed patentidest ja Saaremaa konsistoriumi ning superintendandi ringkirjade koopialid ja muud.

20

ENSV RAKA , f.1285, nim.1, sü.132.

21

ENSV RAKA, f. 1291, nim.1, sü.5.

Kirikuraamatu - "kroonika" peatükis on teateid kiriku minevikust, saagist, ilmast, vaimulikust elust. Seda on siiski vähe, vaid 2 lehel.

L a i u s e kroonika kannab järgmist punase-musta värvidega kirjutatud pealkirja:
" Chronik der Laischen Kirche und Gemeinde angefangen durch den Prediger der Gemeinde zu Lais Pastor Heinrich von Jannau im Jahre 1832." 22

Kroonikat on 299 lehte, köitmata. Sisse on köidetud "Perno Postimehe" 1861. aasta kaks oktoobrikuu numbrit Laiuse pastor Jannau juubelist ja "St. Peterburgische Zeitung" 1832 ja 1833 aasta kaks numbrit uuest seadusest Evangeliumi interiusu kirikutele Venemaal. Kroonikat on peetud saksa keeles, aastate kaupa alates 1832 aastast kuni 1891. aastani, käekiri on korralik. Sissekanded pole proportsionaalsed: näiteks aastatest 1836, 1837 on mitu lehekülge, 1839 vaid pool lehekülge.

Sisult on kroonika sündmuste- ja teadete-rikas, kõige enam materjale leidub viljasaagist ja ilmastikust, näiteks viljasaagi kohta

on tehtud tabel aastatest 1822- 1842 , kuhu on märgitud andmed viljaliikide kaupa, 1844 aasta kohta teated agronoomilistest tingimustest Liivimaa eraldi Eesti-ja Liivimaa osades. Igal aastal on kirjutatud ka koolidest, õppeplaanidest, lisatud koolilaste nimekirjad. Leidub poliitiliste sündmuste vastukajaid - 1848.a Louis Bonaparte' i valimine Prantsusmaa preisidendiks, 1854 - 1856 aasta Vene-Türgi sõda ja 1856 aasta Pariisi rahu, Liivimaa maapäevade istungid ja talurahava rahutused 50-ndail aastail, ka näljahädad, ikaldused ja viljahindade tõusud, 1834. aasta rahvaloenduse teated ja 1861 aasta talurahva seadus on leidnud koha selles kroonikas. Loomulikult on kirjutatud rohkesti võimalikust elust, usulistest liikumistest, kiriku visitatsioonidest praosti poolt, kirikus tehtud remonttöödest ja ehitustest.

Seega Laiuse kirikukroonika võib olla abiks ja pakkuda materjali üsna mitmete küsimuste lahendamisel.

M u h u kohta eraldi kroonikat pole, vaid ta on köidetud koos personaalraa-

matuga; " Personaalraamat ja kirikukroonika " ²³
Kroonikat on peetud aastate 1771 - 1870 kohta;
iga aasta eraldi. Kirjutatud on ta üsna hea käe-
kirjaga, eraldades ühe aasta sündmusi teisest
väikese vahemaaga. Kroonika alla on toodud sisse-
kanded koguduse vaestest aastaist 1836 - 1870
ja nende heaks annetatud summadest. On märgi-
tud 1826. aasta hingeloenduse alusel tehtud kokku-
võtlikud andmed Muhu kihelkonna kohta.

Kroonika sisu on mitmepalgeline -
kohalik elu (piirivalve rajamine 1785 .a), kala-
püügist (hea kalapüügi aasta olnud 1780) , hai-
gustest (a.1772. rüugete epideemia) ,ilmastikust,
väheseel määral poliitilistest sündmustest.
Muhu kiriku ajaloost kroonika teateid ei anna.

Nõ o kohta on olemas kirikukroonika
aastatest 1817-1924 " Käsikirjad kiriku kroonika
kohta " ²⁴ Kroonika maht on vaid 26 lehte, köit-
mata. Sissekandeid tehtud enamuses saksa keeles,
kuid hilisematest aastatest on osa eestikeelseid.

23

ENSV RAKA, f.1292, nim.1, sü.81.

24

ENSV RAKA, f. 1259, nim.1, sü.29.

Nõo minevikust teated pärinevad kroonikas Vönnu pastorilt Körberilt, kes koostas kihekkonna arhiivi materjalide alusel ülevaate kirikust ja kirikuõpetajatest. Kohaliku pastori poolt on peetud kroonikaid vaid aastatel 1632 - 1633, sealjuures piiratud vaid üksikute ebaoluliste märkustega. Teated kiriku ehitusest ja ehitustöödest selle ümbruses on pärit kirikukonvendi otsustest, mida märgiti aastate ja kuupäevade kaupa alates 1901. - 1924.a.

Uldiselt on Nõo kroonika andmed seotud kitsalt kiriku siseeluga ega välju selle raamest.

O t e p ä ä kirikukroonika originaalpealkiri kõlab järgmiselt Odempähche Kirchspiels Nachrichten 1626 - 1663. " 25

Kroonikat on peetud aastatel 1626 - 1663 on köitmata, kirjutatud alamsaksa keeles 17 lehel. Säilinud on ta halvasti: lehtede säred on rebitud. 1646.a kohta on aastaarv väljarebitud, seda sai kindlaks teha selle lõppu kirjutatud kirja koopia daa-

tumi alusel.

Sissekannete omapäraks on asjaolu, et kõikide aastate puhul on märgitud järgmised teemad: kiriku olukord, koopiad kirjadest, pastor~~aat~~, kirikumaad, kirikutalupojad, kiriku arvepidamine.

Kroonikas on valgustatud kiriku elu- ja põhiliselt uue kiriku ehitamise küsimust. Säilinud kroonika lehtede järgi võiks ka oletada, et osa neist on kindlasti kadunud ja võib-olla nad sisaldavad üsnagi mitmesuguseid teateid.

Otepää kroonika on Lõuna-Eesti kohta olemasolevatest kroonikatest üks vanimaid ning tema sisu kannatab ühekülgsuse all : kitsamaalt kiriku siseelu.

Otepää kohta on arhiivis veel dokumentide kogu: "Odempähsche Angemeine Kirchliche Colлектancen 1630 -1650 von Georg Lembke gesammelt u copirt. " Säilitusühik on köitmata, korraliku väljanägemisega, võrdlemisi hästi loetav. Selle's kogus on materjalid, mis tõestavad kirikule kuuluvaid maavaldusi.

P a i s t u Maarja koguduse kohta on trükitud juubeliväljaanne: " Lühike ülevaade Paistu-Maarja ev.-lut.usu kiriku ja kihelkonna elust-olust 700-aastase juubelipäeva mälestuseks. Kirjutanud Max Vaher, Paistu koguduse õpetaja, 1934." ²⁷

Ta käsitleb kiriku ja koguduse minevikku, elu-olu, pastoreid. Kuna ta on trükitud ja kergemini kättesaadav, siis seda siin pikemalt ei käsitleta.

P a l a m u s e kiriku ja kihelkonna ajaloolist minevikku on uuritud E. Ph. Körberi poolt käsikirjas: " St. Bartholomaei und seine Prediger. Verehrt dem dortigen Kirchenarchive von Eduar Philipp Körber Pastor auf Wendau 1829." ²⁸

Käsikiri köitmata, korraliku väljanägemisega, hästi loetav, saksa keeles.

Palamuse pastorite poolt peetud kroonika: " Chronik der Kirche und Gemeinde zu St. Bartholomaei. Geführt gemäss. § 218 des Kirchen-

27

ENSV RAKA, f. 1206, nim. 1, sü. 62.

28

ENSV RAKA, f. 1261, nim. 1, sü. 29.

gesetzes von F.E.Hirsch,P.1." ²⁹, on heas nahast
kõites, sisult mahukas, peetud aastate 1847 - 1909
välitel, saksa keeles, vaid üks jutlus on toodud
eesti keeles.

Palamuse kroonikat on pidanud kaks pasto-
rit - P.E. Hirsch aastatel 1846 - 1876 ja Sielmann
aastatel 1876 - 1909. Eraldi on märgitud aastad
1721 - 1847 ja 1847 - 1849.

Pastor Hirschi poolt on kroonikat peetud
väga korralikult, aastate kaupa, käekiri on väga
hästi loetav. Sisu on mitmekesine, haarab nii koha-
liku elu põhilisi momente: kirikuhoonete olukord,
kooliolud, vaimulik elu koguduses ja koguduse
moraalne päle, kohaliku vabatahtliku annetusseitsi
tegevus, vennastekogudused, haigused (1845 ja 1853.
a düsenteeria ja sarlakite epideemiad viisid hau-
da palju lapsi), viilja saagikus kihelkonnas, õlmas-
tik, kui ka põhjalikult välispoliitilisi sündmusi:
1854.-56.a Vene-Türgi sõda koos Pariisi rahuga,
Napoleoni sõjakäigud, Naapoli kuningast Franz II
ja Austria ertshertsogist Maximilianist, Holstei-
ni kuningast Friedrich VII jt. Ajalooliste isiku-
te tegevus pole jätnud pastor Hirschi ükskõikseks.

Üheski teises kroonikas ei esine niipalju kuningate, keisrite, printside ja ertshertsogite nimesid, kui Hirschil. Tema poolt peetud kroonika ainsana olemasolevatest Lõuna-Eesti kirikukroonikatest märgib ära sisukorra ja allikate loetelu. Oma väljanägemise, eriti aga sisu poolest võiks olla see kroonika 1932. a seaduse täitmise eeskujuks.

Pastor Sielmanni poolt peetud kirikukroonika on märksa lohakama väljanägemisega; aastad pole eraldatud vahemaaga, vaid on kirjutatud pidevalt, aasta arv on märgitud rea kõrval vasemale poole, esineb palju allakriipsutusi, mis teeb kirja väga kirjuks. Tema poolt kirjutatud kroonika osa annab palju andmeid koolioludest, õppetööst ja edukusest, uute koolide rajamisest. Ka poliitilisi sündmusi: Vene-Jaapani sõda ja 1905. a revolutsioon ning 1900. ja 1909. aasta talupoegade vastuhakud on käsitletud kroonika veergudel. Ka O. Lutsu kellamehe Libie prototüübist Christjan Lillist on kroonikas juttu 1905. a all. Pastor Sielmann kirjutab, et Lill oleval kergemeelse iseloomuga meesterahvas, võtvat viina ning 1905. a jõuluööil põlenud ära oma toas.

Palamuse kroonika pidamisele on üsna rangelt lähtunud nõutavast seadusest ja antud

mitmekülgne huvitav materjal koguduse ja kiriku kohta.

Puhja kohta on olemas pastor Kari August Holmanni poolt kirjutatud 1834.a kroonika: "Chronik der St.Dionysius Kirche und Gemeinde zu Kawelecht. 1834."³⁰ Ta on heas käites, hästi loetav ja üsna ulatuslik, 42 lehel, peetud 1891.a. Pastor Holmann kirjeldata kirikuvisitatsiooni- ja revisjoni protokollide alusel kiriku ja lossi ajalugu alates vanimast ajast kuni 1834. a ja edasi kuni 1900. aastateni.

Puhja kohta on olemas veel teine lühike kroonika: "Kurze Chronik der St.Dionysius-Kirche zu Kawelechts. 1834.a."³¹

Selle autoriks on sama pastor Holmann ning "Lühike kroonika"- aastatest 1834-91 põhiliselt kordab eelpoolmainitud kroonika materjale. Puhja kohta on olemas ka Körberi poolt kirjutatud ülevaade pastoritest: "E.P. Körbers Kirchen -Nachrichten von Kawelecht."³², kus on juttu ka kiriku ajaloo ja Puhja nime päritolust.

Holmanni poolt kirjutatud kroonika sisaldab põhiliselt vaid kiriku kohta käivaid aja-

30

31 ENSV RAKA, f.1261, nim.1, sü.49.

32 ENSV RAKA, f.1262, nim.1, sü.48.

ENSV RAKA, f. 1262, nim.1, sü.50.

loolisi andmeid, ka kirikule kuuluvatest mõisatest. Hilisemaid sissekandeid on tehtud aastate kaupa, nad on napolisõnalised ja ühekülgsed: kiriku ehitamine, veidi koolidest.

P ä r n u - J a a g u p i kroonikat "St. Jacobische und Kerkausche Kirchen Chronik 1770-1896"³³ on üks köide. Nagu pealkirjast näha on kroonika pidamise aeg pikk, kuid ta pole mahukas - 18 lehte. Kroonika kätmata, käekiri on väga kriibuline ja raskest loetav, esineb ka rohkesti mahatömbamisi.

Kroonikat on peetud aastate kaupa. Sissekanded on erineva mahuga; näit. 1853. a ja 1854. a kohta on vaid 2. - 3. realised teated.

Kroonika annab ülevaate kiriku ajaloost alates 1531. a, pastoritest, kiriku ehitustöödest, napolisõnalisi teateid koolioludest, ilmast, loodusõnnetustest. Igal aastal on märgitud surnute, sündinute (sooliselt) laulatute jne. arv. Sündinute puhul on veel erimärkusena, kas surnult sündinud ja kas vallaslaps. Alates 1807. a on Pärnu-Jaagupi ja Kärge koguduste kohta toodud andmed sündinutest eraldi. Kroonika on vaene poliitiliste

sündmuste poolest - neid ei leidu ei kohaliku elu ega kogu maa kohta.

Pärnu-Jaagupi kohta on olemas ka trükitud väljaanne,³⁴ mis annab ülevaate kirikust kogudusest ja pastoritest.

P ä r n u N i k o l a i kogudusest on ülevaatliku sisuga ettekannete kogu: "Kirchenberichte,"³⁵ aastatest 1889-91, 6 lehel. Ta on köitmata, kirjutatud hästi loetava käekirjaga.

Märkused on tehtud aruannete taoliseit aastate kaupa oktoobrist - oktoobrini, kus põhitähelepanu osutatud kiriku sisemisele elule, usu- lisele küljele. Kord kurdab kohalik pastor, et kirikus käivate meeste osa on väike, kord, et koguduse liikmete arv vaevalt suureneb. Kiriku ehitustööst, remondist, ilmast ja loodusõnnetustest on mõni napp teade, näit. 10. okt. 1885. a kell 9.00 hommikul tabas äike kirikutorni. Seda märgati üks tund hiljem. Pölesid tornikuppel, 3 kella ja orei, kiriku lööv aga jäi alles.³⁶ Üldiselt andmed on napid ja ühekülgsed.

34

Mälestusleht P-Jakobi kiriku 400. a juubeli puhul .

35

ENSV RAKA, f. 1273, nim. 1, sü. 30.

36

ENSV RAKA, f. 1273, nim. 1, sü. 30, 1.2.

P ö i d e kroonika - " Chronik der Pundeschen Kirche" " ³⁷ - on kõige lühem olemasolevatest Lõuna-Eesti kirikukroonikatest. Ta on kirjutatud aastail 1866 - 67, 5 lehel, heas köites.

Kroonikat on pidanud pastor Cariblom, sissekanded pole eraldatud aastate kaupa. Ta annab ülevaate kiriku tegevusest sel perioodil ega välju kaugemale. See kroonika pakub üsna vähe ja väga ühekülgset materjali.

R a n n u kroonika pealkiri: "Kirchen Chronik von Randen. Extract aus Pastor Körbers Livländische Prediger Matrikul," ³⁸ kirjutatud 1836. a 4 lehel, köitmata. Ta sisaldab lühikest ülevaadet kiriku ajaloost, pastorite nimekirja koos biograafiliste andmetega. Põhjalikum ja ulatuslikum on aga teine kroonika: "Chronik der Kirche und Gemeinde zu Randen: worin alle bemerkenswerte Ereignisse in Bezug auf den Zustand derselben enthalten. Beginn mit dem Jahre 1834." ³⁹ Sündmustik on pärit 1834 - 1837 aastatest, 48 lehel, hästi köidetud. Kroonikat

37

ENSV RAKA, f. 1293, nim. 1, sü. 40.

38

ENSV RAKA, f. 1263, nim. 1, sü. 42.

39

ENSV RAKA, f. 1263, nim. 1, sü. 33.

peetud korralikult aastate kaupa, kirjutatud hästi loetava käekirjaga enamuses saksa keeles, kuid ka eesti ja vene keeles. Sisaldab ka palju fotosid kirikust ja Rannu I laulupeo üldkoorist ning Rannu koguduse pastorite matuse- ja introduktsiooni trükitud lehed. Aastatist 1834-36 on märkmed üsna lühikesed, alates 1837. a pikemad, sisaldades teateid vaimulikust elust, ehitustöödest, koolidest, üsna palju poliitikast - I Maailmasõjast, Veebruarirevolutsioonist, Asutavast Kogust, ja Kerenski poliitikast, Oktoobrirevolutsioonist, Leninist, Poskast, Partsist, Anveltist, 1920 .a Tartu rahust. Andes ülevaate eestlaste minevikust kirjutab kirikuõpetaja Adamson: "...saks oli inimene - eestlast ei olnudki olemas. Ta kõikus nii looma ja inimese vahel: üks vaene vilets inimeseloom..."⁴⁰ Ning jätkab: "...eestlane on jälle täisnimene: tal on õigus ja osa päikese all..."⁴¹ Samas aga märgib, et kiriku küllastavus kahaneb, et veel lapsi laevad ristida, surnuid matta ja ennast laulatada,⁴² aga muidu pane või kiriku ukсед kinni.

Rannu kroonika andmed on mitmekülgsed ja huvipakkuvad mitmeilt alalt.

40

ENSV RAHA, f. 1263, nim. 1, sü. 33, l. 15.

41

Samas.

42

Samas, l. 14.

R ö n g u kiriku ja koguduse kohta on 2 kroonikat - aastatest 1830-1836 "Chronik des Schlosses der Kirche und Prediger auf Ringen dem dortigen Kirchen Archiv verehret von Eduard Philipp Körber Pastor auf Wendau 1830." ⁴³

Kroonika on 117 lehel, köitmata, hästi loetava käekirjaga kirjutatud saksa ja eesti keeles, aastatest 1801 on pärit Rõngu lossi ja 1830.a kiriku joonised. Pastor Hanseni matuse ja Pastor Leetsmani intoduktsiooni kohta on olemas samas trükitud lehed. Kiriku ja koguduse elust aastate vältel pole kroonikasse märkusi tehtud, on antud vaid ajalooline ülevaade kirikust ja pastoritest.

Sisukam ja huvitavam andmete poolest on teine kroonika: "Chronik der Kirche und Gemeinde zu Ringen in Livland." ⁴⁴

Kroonika on vaid kirjutatud aastatel 1831-55, 39 lehel; aastate kaupa, saksa keeles. Mõnede aastate näit. 1838, 1839, 1843 ja 1844 kohta on kirjutatud vaid pool lehekülge, 1849. a kohta vaid 3 rida, ülejäänud aastate kohta on märkused pikemad. 1848 ja 1849. a kohta on eraldi lehed juurde lisatud kroonikale. Sisu poolest on palju huvitavaid: viljasaagist ja ilmastikust erinevatel aas-

43

ENSV RAKA, f. 1264, nim. 1, sü. 33.

44

ENSV RAKA, f. 1264, nim. 1, sü. 34.

tatei, näijahäda 1835.a, koolioludest. Nekrutite võtmine ja teorendi muutmine raharendiks 1837. aastal, läti asukatest, haigustest (1832.a koolera ja 1845.a düsenteeria) ning 1841.a talurahva rahutused on leidnud vastukaja selles kroonikas.

R ä p i n a kroonikat: "Zur Rappinischen Kirchen-Chronik -"⁴⁵ on peetud aastatel 1834-42. Tal pole ka tiitelite, eelpool olev pealkiri on selle üheleheküljelise kroonika tekstil. Kroonika köitmata, raskest loetav. Viimane rida äärest on ära lõigatud poole lause pealt, aastaid pole eraldatud vahemaaga, vaid märgitud vasemale poole rea kõrvale.

Antud kroonika on üks vanematest Lõuna-Eesti kirikukroonikatest. Vaatamata lühikesele perioodile ja nappidele sissekannetele on ta andnud siiski mitmekeelsed ja huvipakkuvad: talupoegade väljarändamisest Lõuna-Venemaale 1841.a ja karistamisest sama aasta detsembris Pühajärvel; ilmastikust, kiriku ehitamisest, haigustest (1834, 1837.a. epideemiad).

S a a r d e kroonikat on 2 köidest. Esi-
mäine köide: "Saarasche Kirchen-Chronik." ⁴⁶

Haarab aastaid 1789 - 1900 ja teine sama peal-
kirjaga 1901-1918.a . ⁴⁷

Varajasem kroonika on üsna ulatuslik ja mahukas. Mõlemad säilitusühikud on köidetud, hästi säilinud, hea loetavusega. Nad on peetud aastate kaupa, kuid eraldamata vahemaaga ja see häirib lugemisel.

Kroonikad pakuvad materjali kiriku aja-
loost, pastorite tegevusest, vastavalt nende ameti-
tiseleku aegadele. Mitmesugust huvitavat mater-
jali leidub koguduse elust-olust: traditsiooni-
liseit kirikuehitustöödest, koolide avamisest
ja koolioludest üldse, poliitilistest sündmus-
test (Vene-Türgi sõda, sellega seoses võeti ka
kogudusest nekruteid sõtta, iga 1000 elaniku
kohta 10 meest), majanduslikku laadi küsimustst
(1894.a lasti käiku Saarde kihekkonnas vabrik),
lahkuskudest.

Hilisemate aastate kohta peetud krooni-
ka valgustab samalaadseid sündmusi, eriti üksik-
asjaliselt on kirjeldatud poliitilisi sündmusi
aastatel 1918-19. Ulatuslikud teated revolutsi-

46

ENSV RAKA, f. 1201, nim. 2, sü. 4.

47

ENSV RAKA, f. 1201, nim. 2, sü. 5.

ooniilistest sündmustest Eestis, mis võivad anda täiendavat materjali Eesti ajaloo uurimisele.

S a n g a s t e -L a a t r e kirikust on arhiivis kaks säilitusühikut: 1.) Ürik kiriku asutamise kohta 1594.a 6.juunil,

2) käsikirjaline ülevaade pastoritest ja kirikust: "Materialien zur Prediger Matrikul von Theal und Föicks. Dem dortigen Kirchenarchive 1030. von Ed. Philipp Körber Past. zu Wendau."

Viimane on köitmata, korralikult peetud ja hästi loetava käekirjaga kirjutatud.

Körberi poolt kirjutatud teade annab üldisi teateid kiriku ajaloost, kuid ei sisalda mingeid andmeid koguduse elust olust minevikus.

S u u r e -J a a n i kroonikaid on 2: Nad hõlmavad aastaid 1690-1037 ja 1035-1036 "Chronik der Kirche und Gemeinde des Kirchspiels Groß St. Johannis. Angefangen in Jahre 1035."

Mõlemad kroonikad on köidetud, võrdlemisi hästi loetavad, peetud saksa ja hiljem eesti keeles. Kroonikad pakuvad ülevaadet kiriku ajaloost,

48

ENSV RAKA, f. 1290, nim. 1, sü. 1.

49 ENSV RAKA, f. 1290, nim. 1, sü. 2.

50 ENSV RAKA, f. 1207, nim. 1, sü. 21.

51 ENSV RAKA, f. 1207, nim. 1, sü. 22.

kuid üsna napisõnaliselt.

Kuna kroonikaid on kirjutatud üsna pika aja vältel on materjal neis üsna rikkalik, hariduselust, tervishoiust (1905. a avati kiheikonna apteek, hakati rohkem tarvitama ravimeid, haigused vähenesid), haigustest (1690. a ja 1710. a katku-epideemia, 1888 rüugeepideemia, aastatel 1695-97 näljahädadest, ilmastikust, koguduse kõlbelisest elust (suureneb alkoholi tarvitamine), perekondade laostumine, osavõtt jumalateenistusest langeb, suureneb igasuguste seltside osa, ehitustööst, poliitikast, muusikaelust (organist Josep Kapp organiseeris muusikakapelli, lauluseit si „Ilmataris“, olnud "vaimustatud laulupedagoog".

Eriti andmete rohke on varasem kroonika, kuid ka hilisem pakub üsna mitmekesist materjali, põhiliselt samade teenade. Poliitilisi sündmusi märgitakse vähen, näit. 1905. a kohta pole üldse midagi öeldud. Selle aasta kohta ole-vas teates on vaid sissekanne ulatusest re-
monttöödest kirikus.

T a r t u - J a a n i koguduse kroonika
on pealkirjastatud järgmiselt: "Chronik der deut-
schen Stadt. Gemeinde der St. Johannis-Kirche zu

Dorpat. Dorpat, im November 1833." ⁵² Kroonika on üsnagi lühike, haarab vaid aastaid 1833-65; heas nahkköites, väga korraliku välimusega. Algul kirjutatud üsna loetava käekirjaga, kuid hiljem - väga kribulisega, mis on raskesti loetav.

Kroonikat on peetud aastate kaupa, kuid ta kannatab teadete ühekulgsuse all - räägitakse põhiliselt vaid koguduse vaimsest elust. Mõningal määral on puudutatud kirikuga seotud ehitustöid, hariduseisu (koguduse raamatukogu rajamine), Jaani kiriku koolist, haigustest (1846. a suurem düsenteeria laine), Jaani koguduse liikmete vähenemisest, seoses Ülikooli koguduse avanemisega 1856. a.

T a r t u Ü i i k o o l i koguduse kohta on olemas trükitud väljaanne: "Aus der Geschichte der Universitätskirche zu Dorpat," ⁵³ mis on pühendatud koguduse 50. a juubelile 1910. a. Trükis annab ülevaate koguduse elust, pastoritest, kirikust. Pikema it seda töös ei käsitleta, kuna ta on trükitud ja seega kergemini kättesaadav.

Käsikirjaline materjal: "Zur Statistik ⁵⁴ und Chronik der Universitätskirche zu Dorpat", mis sisaldab statistilisi andmeid kogudusest, liikmetest 1868 - 71.

52

ENSV RAKA, f. 1253, nim. 1, sü. 31.

53 ENSV RAKA, f. 1254, nim. 1, sü. 6.

54 ENSV RAKA, f. 1254, nim. 1, sü. 5.

T a r v a s t u k i r i k u k o h t a o n a r h i i v i s o l e m a s 1771. a 20. juunist pärit ürik⁵⁵, mis lei-
ti kiriku põlemisei tornist ja E.Ph.Körberi
poolt tehtud kokkuvõtte kiriku ajalooost,⁵⁶ mis
annab mõningaid teateid koguduse ja kiriku mi-
nevikust.

Körberi teada oleks pidanud olema selle
kiriku kohta kroonika, kuid RAKA-s seda pole.⁵⁷
Koguduse kohta on küll olemas trükitud väljaanne,
mis sisaldab andmeid kiriku ajalooost, pastoritest
koguduse elust.

T o r m a - L o h u s u u k r o o n i k a t⁵⁸
eraldi pole, kuid kroonikalaadsed andmed on mär-
gitud ühte kirikuraamatusse, mis sisaldab tea-
teid ristimisest, armulauaikäinutest jne. aasta-
test 1668-1719. "Kirikuraamat". Teated kiriku aja-
loost on väga napid, veel enam aga koguduse elust
olust.

Kroonikasse on märgitud, et Torma-Lohusuu
koguduse eestseisja Otto Herman Toileks kutsus
1668. a kuus soome puuseppa kiriku ehitustöödele.

55

ENSV RAKA, f. 1288, nim. 1, sü. 14.

56

ENSV RAKA, f. 1288, nim. 1, sü. 13.

57

Tarvastu kiriku mälestusraamat, Jürjev 1901. a.

58

ENSV RAKA, f. 1265, nim. 1, sü. 1.

Alates 1669.a. olnud kiriku eestseisja Ernst Lode, maanõunikuks Stakeberg. Nende nappide andmetega kroonika piirdubki. Edasi on juttu vaid soome puuseppade palgast, kirikumööblist, annetustest kirikule, võignevusest jt. kiriku- raamatusse kuuluvatest teadetest.

U r v a s t e "Kiriku kroonika" 59 pakub materjali 2 lehel aastatest 1902-14; on köidetud, hästi loetav käekiri. Kroonikat pole kirjutatud aastate kaupa, vaid toodud üldine ülevaade neist aastatest. Teateid on nii kiriku elust ja ehitustöödest, kui ka kihelkonnas laulatatutest, sündinutest, surnutest.

Kroonikas on tehtud sissekandeid poliitilistest sündmustest - üsna palju Vene - Jaapani sõjast, 1905.a 17. oktoobri manifestist, Esimesest maailmasõjast. Üldiselt on siiski märkmed napisõnalised.

V ä n d r a kirikukroonikat otseselt ei ole. Väheseid ja ühekülgeid teateid selle koguduse elust elust pakub toimik: "Acta der

Fennernschen Kirche, de Ao 1729 bis 1769", ⁶⁰ mis on väga suuremahuline (262 lehte) ja hõlmab aastaid 1728 - 1823. Teated on põhiliselt kiriku ehitustöödest ja parandamisest, sündinutest, surnutest, leeriskäinutest. Kiriku aruanded aasta kohta sisaldavad ka poliitilistest sündmustest teateid (1905. a revolutsioon jne.)

Ä k s i koguduse ja kiriku kohta peetud kroonikaid on 2: aastatest 1832-92 "Chronik der Kirche zu Ecks, abgeschlossen ⁶¹ 1892," ja aastatest 1892-1918 "Kirikukroonika" ⁶².

Mõlemad kroonikad on üsna mahukad, eriti esimene - 108 lehte. Mõlematel on head köited, sisaldavad värvilisi illustratsioone kirikust. Kroonikaid on kirjutatud aastate vahel, eraldades neid omavahel, . Aigul peetud neid tulpreana, siis täislehe ulatuses. Neid kroonikaid on kirjutatud korralikult ning nad jätavad hea mulje.

Sündmuste kirjeldamise rohkuse ja ulatuse poolest on Äksi ja Palamuse kroonikad Lõuna-Eesti kirikutes parimad.

60 ENSV RAKA, f. 1204, nim. 1, sü. 51.
61 ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 1.
62 ENSV, RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2.

Äksi kirikukroonikad pakuvad ajaloolisi teateid koguduse minevikust, märgitakse ka pastori nimesid koos nende kohta käivate biograafiliste andmetega. Tähtsamatest pastoritest Äksi koguduses olid aastatel 1760-1763 August Wilhelm Hupei ja Otto Wilhelm Masing aastail 1815- 32. Eriti pikalt on kirjutatud viimase tegevusest, mille iseloomustamiseks märgitud ära tema raamatuid, artikleid, kõnesid alates 1795.a. kuni 1826.a. Need on järgmised:

1. ABD ehk luggemise raamat - 1795.a.
2. Pühapäeva wahelugemised - 1818.a.
3. Wanna seadusse aja sündinud asjad - 1819.a.
4. Opetus kuidas neid luggemissi tehtikasuga prukita - 1819.a.
5. Armas ma-rahwas, teie jateie laste.. - 1820.a.
6. Kaks Riia - ma Katekismusse ümber pannemise katsed - 1820.a.
7. Opetus kust ja kuidas tunda, kas inimenne tööst surnud - 1820.a.
8. Aulikko ja armolisse Keisri Herra Kasso peale kulutekse Priuse Kulutawa - kehto polest - 1820.a.
9. Liwlandi - ma Tallo rahva Seadus - 1820.a.
10. Jutius, mis Priuse kulutamisse päwval

12. märtsil 1920 piddanud O.W. Masing - 1920.a.
11. Vorschläge zur Verbesserung der estnischen Schrift - 1920.a.
Beitrag zur estnischen Schrift. Ortographie - 1924.a.
12. Luggemissed tähhed. 1921.a.
13. Estnische Originalblätter zur Schrifte - 1921.a.
14. Ma rahwa Näddala täht - 1923.a.
15. Täielinne ABD ramat - 1923.a.
16. Tallorahwa Kulutaja - 1924.a.
17. Wiiskümmend kaks luggemist .U.T. - 1924.a.
18. Drei luggemist 1924.a.
19. Arwanische ramat - 1924.a.
20. Versuch einer gramatische Terminologie zu einer künstlig estnisch abzufassenden Sprachlehre - 1924.a.
21. Beitrag zur estnische Ortografie - 1924.a.
22. Ausführliche Anzeige und Beurteilung der Schrift.
23. Täielinne ristiusso õppetus - 1925.a.
24. Õppetus, kuidas usi rõugeid panna - 1925.a.
25. Koggekonna hinge kirri - 1926.a.
26. Näitus, kuidas Lihwlandi maal Krono Moisa tallomaise rentnikutega kontrakti teha - 1926.a.
27. Seadus raia starostitele - 1926.a.

Äksi kiheikonna koolis kasutati õpiku-
na O.W. Masingu "Piibli ajalugu" I ja II osa. Üid-

se olnud ta pastorina Aksis lugupeetud ja populaarne isik. Isegi kroonikasse tehtud illustratsioon pärineb Masingu-aegsest Aksist.

Aksi kroonikad pakuvad huvitavaid teateid koguduse elust-olust, kirikust nagu:

- 1) koguduse suurusest, talude ja asunduste plaanidest, sepikojast, vesiveskist. On tehtud ka kirikumõisa ja kellamaja plaanid,
- 2) jumalateenistuse küllastavusest,
- 3) koguduse moraalsest palgest,
- 4) hernhuutlastest
- 5) koolidest.

Eriti ulatuslikku materjali leidub viimaseist aastat. Kroonikasse on tabelina märgitud koolide arv, asutamise aeg, ümberehitused ja remontitööd ja nendega seotud kulud. Tuuakse ülevaade õppetundidest ja koolides kasutatavatest õpikutest jne.

Kroonika teatab ka haigustest, ilmastikust, viljasaagist. Ohtraid on käsitletud poliitikat: Vene-Jaapani sõda, Esimest Maailmasõda, 1917-18. aastat ja sündmused. Seoses nende sündmustega on märgitud Leninist, Kerenskist, Anveltist, Pöögelmannist, Martnat, Üsna huvitavalt on kirjeldataud neid

sündmusi, mis kriitiliselt kasutatuna võiksid olla täiendavaks materjaliks kohalike sündmuste uurimisel.

Üldiselt peeti kroonikaid Lõuna-Eestis kirikutes väga erinevalt ning nende sisu on erineva väärtusega. Kõik nad kokku annavad lisamaterjali meie maal toimunud sündmuste valgustamiseks.

II O S A

1905. - 1907. A REVOLUTSIOONILISTE SÜNDMUSTE KAJASTUMINE KIRIKUKROONIKATES

1905.-1907. a revolutsioonilisi sündmusi Eestis on põhjalikumalt uurinud prof.H.Moosberg.¹ Tema töödes on kasutatud hulgaliselt dokumentaalseid allikaid Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist Tartus, Tallinna Linna Arhiivist, NSV Liidu Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist Moskvas, Moskva Kohutuministeeriumi Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist, Riiklikust Sõja Ajaloo Keskarhiivist, ajalehti: "Edasi", "Sõnumed", "Postimees", "Uudised", "Teataja", "Eesti Postimees", "Новая жизнь", "Резервские известия" ja rida teisi trükiseid.

¹H.Moosberg, 1905.-1907.a revolutsioon Eestis, Tallinn, 1955 ja H.Moosberg, Talurahva liikumine Eestis 1905.-1907.a, Tallinn, 1955.

Sama teemat on valgustatud ENSV TA Ajaloo Instituudi poolt välja antud 1905.-1907.a revolutsiooni materjalide ja dokumentide kogumikus.²

Teateid esimese Vene revolutsiooni kohta sisaldavad ka nende aastate vältel peetud kirikukroonikad, millistest on Lõuna-Eesti kohta kokku 13, kaasaarvetud Mihkli koguduse kroonika. Nimetatud kirik asus Põhja- ja Lõuna-Eesti piiril ja see kroonika käsitleb üsna ulatuslikult eelpool mainitud aastate sündmusi, seepärast on teda kasutatud. Nendest 13-st. kroonikast kaks: Nõo ja Rõngu revolutsioonilisi sündmusi üldse ei maini. Nii on Nõo kroonikas sellel perioodil tehtus sissekannetes juttu vaid kirikus toimunud remonttöödest.³ Rõngu koguduse kroonikat sisaldav säilitusühik on dateeritud aastatega 1930-1936,⁴ tegelikult aga kogu selle perioodi kohta teateid ei anna, sissekanded lõpevad 1991. aastal. Lõppdaatum on märgitud säilitusühiku kaantele selles oleva pastor Lossmanni introduktsiooni kohta käiva trükitud lehe järgi, millel on aasta 1937.

² Революция 1905-1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов, Таллинн 1955.

³ ENSV RAKA, f. 1259, nim. 1, sü. 29.

⁴ ENSV RAKA, f. 1264, nim. 1, sü. 33.

Nii jääb vaid 11 kroonikat, mis kirjeldatakse
1905-1907. a revolutsioonilisi sündmusi.

Järgnevalt käsitletakse alfabeedilises
järjekorras:

1. Kambja
2. Kanepi
3. Karula
4. Kodavere
5. Mihkli
6. Palamuse
7. Rannu
8. Saarde
9. Urvaste
10. Vändra
11. Äksi

K a m b j a kirikukroonika kirjeldatakse I
Vene revolutsiooni sündmusi vaid kahe lehekül-
jele. Pastor märgib, et 1905. a on streikide, rahu-
tuste, ülestõusude aasta. Ehkki Kambja asub Tartu
lähedal, kus ülikooli sees ja ees päevade viisi
revolutsioonilisi kõnesid peetakse, mida ka pal-
jud siinsed inimesed on kuulamas käinud, on Kamb-
ja kihelkond siiski suhteliselt rahulik olnud,
kuna ühtegi röövimist, mõrva, tulekahju ega jõuku

5
pole õnnestunud varjata. Rahuolikolukord
Kambja piirkonnas püsis kirikuõpetaja arvates
tänu kahele asjaolule: 1) Kambja peremeeste
küllalidlane jõukus ja 2) "Postimehe" lugeja-
te ülekaal ja kindlus "Undiste" pooldajate
suhtes. Kihekkonnas loetakse umbes 200 ajaleh-
te, millest pooled "Postimeest", - teine pool
"Udiseid" ja "Olevikku".
6

Vaikus Kambja kihekkonnas ei kestnud
kaua. Hakati korraldama koosolekuid vallamaja-
des ning koolimajades. Nii toimus 13. nov. valla-
kirjutaja Kaarma juhtimisel koosolek, kus oi-
nud ka üks kõnemees (Lind) Tartust. Kohaloli-
jad laulsid revolutsioonilisi laule. 2 nädalat
ei ilmunud ajalehed. Arevas olukorras levisid
igasugused kuuludused: Vana-Kuuste vallas moodus-
tatud omavalitsus, Otepää kihekkonnas müüakse
metsa. 24. nov. üldstreigi ajal levis jutt, et Vene-
maalt tulevad "mustasalgalised", kes kedagi ei
säästa, isegi mitte väikesi lapsi. Sellepärast
pögenenud paljud inimesed Kambjast Tartusse,
teised aga jäänud paigale. Saadetud ka salakuu-
lajaid Kanepi kihekkonda olukorda kuulama

5

ENSV RAKA, f. 1255, nim. 1, sü. 62, l. 26.

6

ENSV RAKA, f. 1255, nim. 1, sü. 62, l. 26.

teised aga palunud maakonna politseiilt kaitset ja relvi, kuid erutus olnud asjata. 11. nov. korraldanud 25 noormeest Uus-Kambja piires suure jahi, Kohale kutsutud politsei ja sõjavägi, vangistatud 4 meest. Detsembris rünnatud kahte kõrtsi ja viinakauplust. Üldse olevat kihelkonnas kolm viinakauplust ja 13 õllekõrtsi.

Nende teadetega lõpebki sissekanne äreva 1905. a kohta. 1906. a kohta on vaid öeldud, et see on vaikne aasta pärast tormi. 1907. a põlenud maha kaks koolimaja. Revolutsioonilistest sündmustest aga juttu enam pole. Seega Kambja pastor kirjeldas e 1905. a revolutsioonilisi sündmusi vaid oma kihelkonna piirides. Neist nappidest sõnumitest ilmneb, et Kambja kihelkonna talupojad põinud sugugi nii rahulikud nagu 1905. a algul märkis pastor.

K a n e p i kroonikas on pajatatud revolutsioonilistest sündmustest kahele leheküljel. Sissekanded on tehtud korrapäraselt, laused pole omavahel mõtteliselt seotud.

Pastor märgib, et mõisa sulased on muu-

tunud rahutuks. Suurteks "ässitajateks-lehtedeks" peab ta "Uudiseid" ja "Olevikku", kus kohalik pastor koos kiriku eestseisjaga kiriku tegevust oktoobris arutanud, nii ilmunud 14 päeva hiljem ajalehes: "...ma otsin seda süütajat, Fantasia piiti, anarhisti, reaktsiooni toimepanijat, mis mõisaomanikku tabanud eesti rahva vastu..."⁸ Olukord läinud koguduses teravaks, nii et pastor põgenenud 21. nov. koos perekonnaga. Eelnevalt saanud ta 4 ahvarduskirja lubadusega "kael kahekorra käänata". Pastor: "Kolme nädala jooksul, ehkki minu aadressi teati, ei julgenud kogudus mind üles otsida..."⁹ Suurimateks "ässitajateks" vaimulike vastu olnud koolmeistrid.

21. det. oli kindral Orlov Vaika tulnud ja sõjaväe kohtu abil arutanud oma tapataiguid. Nende tegevusväli oli ka kandunud Kanepisse. 25. det. toimunud vahejuhtum kirikus revolutsiooniliselt meelestatud talupoegade ning tagasipöördunud pastori ja ta pooldajate vahel.

1906. aastal kirjutab pastor: "Nüüd algavad 1905. a. usuelu purustamise tagajärjed:

⁸ ENSV RAKA, f, 1267, nim. 2, sü. 4, l. 43.

⁹ Samas.

jumalast võõrdumine ja materialistlike idee-
de avalik levik. Veel variseb kõik! 1905.a.
dets.lõpul, vaatamata Orlovi lähedalolekuga,
moonutati ühes koolimajas püha pilt ning pee-
10
ti miitinguid. "

Neist teateteist selgub, et Kanepi
koguduse liikmed ei jäänud passivsetaks pealt-
vaatajateks revolutsioonilise võitluse päevil,
vaid astusid kõrvuti teiste kogudustega välja
vihatud rõhujate ja nende käsilaste hinge-
karjaste vastu.

K a r u l a kroonikasse on teh-
tud 1905.a.kuni 1907.a. kohta nelja lehekülje-
line sissekanne, kuid vaid pool sellest rää-
gib revolutsioonilistest sündmustest, kuna üle-
jäänud osa moodustavad sissekanded sündinutest,
leeriskäiatest, abiellunutest, surnutest.

I Vene revolutsiooni mõjust Karula
talupoegadele märgib kirikuõpetaja: "... 1905.a.
nov. Sotsiaaldemokraatlik asutati ühing, mis
2 1
varsti alustas agitatsioonilist tegevust...." 11

See ühing levitas ka lendlehti. Ühe
järgmise sisuga lendlehe oli saanud ka kohalik postis

10

ENSV RAKA, f. 1267, nim. 2, sü. 4, l. 44.

11

ENSV RAKA, f. 1297, nim. 1, sü. 36, l. 63.

pastor: "Eesti Sotsiaaldemokraatliku Ühisuse Karula osakond. Karula kirikuõpetajale. Eesti Sotsiaaldemokraatliku Ühisuse Karula osakonna koosolekul 4. dets. 1965. a., milles peale 300 inimest osavõtsid, tegi koosolek otsuse, et kirikuõpetaja edaspidi ka kirikus ja mujal juttustes peab rahvale Jumala sõna kuulutama; Mitte aga poliitikat, mis rahva rõhutajate kasudega kokku käib. Näituseks - iga usklik kui lihttööline teenigu pale higi sees omale päevalikku leiba... kannata, ära nurise... iga üks kulgu ülemate sõna, sest kus ülemad on, seal on Jumal nad seadnud ... Jumal on seadnud, et rikkad ja vaesed olemas on; ära tasu kurja kurjaga, sest teises ilmas saad tasu hingeõnnistust... Kui õpetaja niisugust sõna räägib, siis on sellest näha, et alamad rahvast, veel suurema rõhumise alla tahab saata, kui meie praegust oleme. Edaspidi tohib õpetaja ainult niisugust poliitikat ajada, mis Eesti rahva kasudega kokku käib. Seda otsust teile teada andes, loodame, et seda viibimata täidate. Vastasel korral otsustas koosolek õpetajat boikoteerida. Ühisuse juhatus." ¹²

Ka hiljem peeti koosolekuid, et valida sotsiaaldemokraatlikult meelestatud vallavanemat-

Kõnedes kutsuti rahvast üles ülemuste, valit-
suse ja mõisaomanike vastu. Mõisavanematele
esitati nõudmisi päevapalkade tõstmise kohta
samuti randi-lepingute suhtes. Üks viinapood
süüeti vägivaldsest, kuna mõisakõrtse lubati
veel lahti hoida. Nagu märgib pastor: "Suur
osa valla elanikke allub nende inimeste tegevuse-
le." ¹³ See oli pastorile hirmus aeg. Rahu saa-
nud ta peale kindral Orlovi sõjaväesalkade sisse-
toomist Harglast. Peale karistussalkade lahku-
mist oli kinni võetud ja vangistatud seni var-
jul olnud inimesed. Nende andmetega selles kroo-
nikas piirdutakse. 1906.a. ja 1907.a. kohta
enam revolutsioonilisi sõnumeid pole märgitud.

Teated Karula kiriku-kroonikast on küll
napid, kuid üht-teist annavad Karula sotsiaaldemo-
kraatliku ühingu tegevusest.

K o d a v e r e kroonika valgustab I
Vene revolutsiooni käiku selles kihelkonnas 5
leheküljel.

Pastor teatab: "Käärimine rahva hulgas
suureneb päevast päeva. Kõige õelamad ässitus-
artiklid eesti ajakirjanduses lasti tsensuuri
poolt läbi... ometi väliselt on kõik veel rahu-

lik." ¹⁴ Väline vaikus aga oli petlik. Juba veebruaril lõpuks puhkenud rahutused Kokkoras. "Mõisa - sulased ja asunikud kogunesid kokku, takistasid loomade söötmist ja nõudsid ähvardustega ainelisi soodustusi. 2. märtsil läks Alatskivi kõige õelamate vägivaliategudeni. Senini hea vahekord mõisa ja talupoegade vahel oli mitmete juhtumite tõttu kadunud, milleks oli üks agitaator (Friedrich Kärner) valla üles kihutanud." ¹⁵ Järgnevalt märgib pastor rahutuste põhjusi järgmiselt: "Siin oli tegemist koolimaaga, mida vaid nõudis enda omandiks, kuna see talle ainult kasutada oli antud, kaugemalt võttes oli tegemist ühe heinamaaga, mille kohta vaid ebaõiglaselt väitis, et mõis olevat selle ära võtnud ja lõpuks seisnes pea-asises, et metsatükid, nagu need esialgselt olid, müüdavate talukohtade juurde pidid kuuluma. Tollal (60.-ndate aastatel) valmistatud kaartidel olid metsatükid ära märgitud. Talude müük lakkas. Vahepeal muudeti Alatskivi ümber majoraadiks, mis talupoegadele maa juurde andmise mõisamaast võimatuks tegi. Nii tehti talude müügi eelleping. Kaardid olid tol ajal korraldamata. Alles pärast seda, kui eelleping tehtud oli, kustutati maha maamõõtja

¹⁴ ENSV RAKA, f. 1256, nim. 1, st. 77, l. 30.

¹⁵ Samas.

poolt metsatükid. Kui talupojad nüüd kaardid vastu võtsid, sosistasid nendele ässitajad kõrva, „mõis olevat neid petnud.“¹⁶ Talurahva meelepaha oli suur. Teisel märtsil kogunes 300 meest metsniku juurde. Nende seas olnud ka mehed Kavastust, Varait ja Koosait. Ägedalt nõudsid nad metsatükkide eraldamist. Kuna talupoegade nõudeid ei rahuldatud, „...hakkasid nad korteris mürgeidama, mille peale metsaülem tähendas, et ta tulistavat, kui nad toast ei lahku. Nad tormasid välja ja otse kohe olevat metsaülem tulistanud seda, kes nende hulgast oli levitanud kuuldusi. Nüüd ei olnud enam pidamist. Raevus tormasid mehed valitseja ja metsaülema korterisse, löid sisse kõik akna ruudud ning puhalud ja telliskivid lendasid tubadesse. Kui metsaülema kutsar ühe telliskiviga vastu pead sai, andis ta oma peremehe käsul tuld. Üks Alatskivi mees kukkus haavatult maha. Nüüd ruttas osa saigast reivade järgi, teine aga valvas mõisa teid ja kolmas püüdis mitu korda tagajärjetult maja põlema süüdata. Silmapiik oli kriitiline. Mõnede õhkutulistatud revolvrilaskude abil törjuti mehed tagasi, nii et tee vabaks sai ja metsaülem naisega

truu metsavahi juhtimisel suutis põgeneda, aga teda tulistati veel, nii, et lask purustas metsa-¹⁷ ülema seljas rippuva püssipära..." Nüüd siirdunud ülestõusnud revolutsiooniliste lauludega mõisa juurde, kus löödi sisse akna ruudud ja osa pääses sissegi. Siis süüdati kuuks heinakuuni.

Teisel hommikul ilmunud Alatskiviile sõjavägi, kes areteeris mitu inimest. Enamikus mõisates esitanud sulased ja asunikud mõisnikele nõudmisi, mis olevat" suuremalt osalt täidetud", Millesed need olid, seda kroonikas ei mainita.

Väliselt oli muutunud nüüd rahulikuks, kuna mõnedes kohtades (Moostes) sõjavägi õiendas julmalt arveid ülestõusnud talupoegadega. Kuid-¹⁸ nagu märgib pastorgi "tuha all hõõgus edasi".

Kirikuõpetaja näeb selles süüdi olevat eesti ajakirjandust, mis "löömas rohkem, kui kuna-¹⁹ gi varem ja koguni ülevaht poolt takistamata."

Alatskivi koguduse pastor tundnud oma jalgealust seal kaotavat, kuna ka " sealne kës-²⁰ ter kõike muud tegi, kui meeli rahustas."

Kevadei keeldunud Alatskivi asunikud

17

— ENSV RAKA, f. 1256, nim. 1, sü. 77, l. 38-39.

18

Samas, l. 39.

19

Samas.

20

Samas.

tööle minemast. Neid kaevati rahukohtusse ning
mõisteti süüdi. See olevat "aitanud", nad "palunud"
nüüd andestust.²¹

Näiline rahulik olukord Alatskivil ja
kogu maal oli lühiajaline. Järgnesid sündmused
17. oktoobriks, mis olid "saatuslik". "Prokla-
meeriti konstitutsioon. Juba mõned päevad varem
oli üldstreik vabrikutes, aga mis kõige halvem
oli, et ka raudteedel."²²

Tartus toimusid revolutsiooniliseid
meelestatud üliõpilaskonna rahutused. "Takis-
tamatult kopradatakse kihutuskönesid valitsu-
se vastu ja kõrvaldatakse kroonukullid ja keis-
ri pildid avalikest kohtadest. Maal esineb siin-
seal vägivaldseid tulekahjusid."²³ Järgnenud
uus saatuslik abinõude tarvitusele võtmine:
Liivimaal kuulutati sõja-seisukord, kuid sõja-
väge selle läbiviimiseks polnud olevat küllald-
laseid. Lõuna-Liivimaal läks nüüd revolutsiooni-
lise partei avalikuks võitluseks ametiasutuste,
riigivõimu ja sakslaste vastu ja Eesti maal nõud-
sid põletamise ja rüüstamise ähvardusei rah-
suurel hulgal mõisatest kuritegelikud süütajate

21

ENSV RAKA, f. 1256, nim. 1, sü. 77, l. 39.

22

Samas.

23

Samas

banded. Sakslased linnades ja maal uhinesid
kodaniku- ja omakaitseks." ²⁴

Ärev olukord linnadest kandub ka maale. Ei võinud ka Alatskivi talupojad rahulikuks jääda, kuna nende nõudmised olid täitmata. Aktiivseid olid töötanud rahva seas 2 kooliõpetajat, keda nimeliselt kroonikas ei märgita. Rahulolematus kandus ka pastori vastu, keda pidi 27. nov. "kotti pandama". Kirikuõpetajale teatamata kutsunud kiriku-eestseisja Tartust sõjaväge, kuid ta nõudmist ei täidetud. Seni Alatskivil olnud sõjavägi viidud nädal aega varem ära. Pasterile tulid appi omakaitse mehed, kelle juuresolekul kirikuspeetud jumalateenistus. Kuid kuna "oli vaikne, sõitsid härrad kella kaheks
²⁵jälle ära." Kuna Saadud teada, et Alatskivil sõjaväge pole, kogunenud pühapäeva õhtul ligi 30 noormeest ja purustanud peksumasinatunginud valitseja korterisse, kus hävitanud raamatud ja kaardid. Kaks omakaitse meest astunud vahele. Alanud võitluses sai üks neist, Joosep Must, surma. Veel enne seda juhtumit oli toimunud Alatskivil revolutsiooniline koosolek punaste lippudega ühe kooliõpetaja juhtimisel (Veskimets

24

ENSV RAKA, f. 1256, nim. 1, sü. 77, l. 39.

25

Samas.

Hopsipä'it.) Sel koosolekul oli ka arutatud kiriku olukorda ning valitud 3-liikmeline delegatsioon, kes käinud 10.dets.kirikuõpetaja juures küsinas, mis " ta jutlustes ja õpetuses sotsiaaldemokraatia vastu rääkinud on." ²⁶

Pastor oli lükanud tagasi nende nõudmised usuõpetuse piiramiseks koolides ja õppeaja lühendamiseks.

Teravamalt, kui koosoleku esindajate nõue oli puudutanud pastorit konvendi palve, mida sakslastest koguduse liikmed agaralt toetasid, " ma ei peaks oma jutlustes ja pihikõnedes käesolevaid olusid mitte üldse puudutama". Kirikuõpetaja avaldab nõrdimust konvendi üle, mis laseb end olukorrast kõigutada ega julge ise vastu hakata, vaid esitab pastoriile takistusnõudmisi. Kirikuõpetaja tõstab üles küsimuse sellise konvendi eksisteerimise otstarbekuse kohta, ning osutab hädavajalikule põhimääruse kirikute reformimisele. ²⁷

10.dets. loovutanud Alatskivi maanõunik parun Nolcen enda ja oma poja metsamaad talupoegadele eluaegseks valduseks, seda ei teostatud aga koolimaal. Need järeleandmised rahustanud mõnevõrra rahulolematuid Alatskivil, kuid osutu-

26

ENSV RAKA, f, 1256, nim. 1, sü. 77, l. 39.

27

Samas.

nud saatuslikuks Kokora naaberalale, kus talu-
pojad samuti esitasid mõisale nõudmisi "põldu-
de ja metsade" väljaandmises." Selle sisuline
resolutsioon võetud vastu ministeeriumikooli
hoones toimunud koosolekul 27. dets. ²⁸ Mõis-
nikud olid haaratud hirmust ning põgenenud linna,
nii, et saksa kogudus Alatskivi kihelkonnas lakkanud
eksisteerimast.

Revolutsiooni tõus toimunud 1905.a.
jouludeni, siis aga "alustas valitsus karmusega".
Ilmusid välikohtud, mis hakkasid julmalt arveid
õiendama ülestõusnutega. Jaanuaris 1906.a. saabu-
nud tragunid Alatskivile. Suur osa rahutusest
osavõtnuid põgenenud üle Peipsi Venemaale. Van-
gistatute hulgas olnud aga Alatskivi köster, keda
peagi vabastatud. Sõjavägi läinud kahe päeva pärast
ära " ilma kedagi karistamata". Kahtlasena tun-
dub väga viimane väide. Varsti alanud vangista-
mised Kokoras, mis toimunud öösiti. Hulk Kokorlasi
ja mõned Alatskivi mehed, "nende seas kooliõpe-
taja Veskimets olnud vangistatud suveni ja siis
lasti kohtuotsuseta vabaks." ²⁹

1907.a. olid rahutused vaibunud ning ko-
guduse elu läinud normaalset rada. Osavõtt III
riigiduuma valimistest polnud kuigi elav. Kavas-
tust valitud üks saadik.

28

29

ENSV RAKA, f. 1256, nim. 1, st. 77, l. 39.
samas, l. 40.

Nende teadetega lõpevad sissekandes I Vene revolutsiooni päevadest Alatskivi kiheikonnas.

M i h k i i koguduse kroonikas kirjutatakse revolutsioonilistest sündmustest 6 leheküljel.

Kroonikas märgitakse, et Venemaa kaotustele sõjatandrii järgnenud rahutused riigis, mida 17. okt. proklameeritud konstitutsioon polnud võimeline takistama. "Demokraatliku anarhistliku revolutsioonilise partei mehed töötasid natsionalistlikus ajakirjanduses ning selle kaudu ja maad juhtivate agitaatorite abil viisid läbi koosoleku, millest võtsid osa alates suurmaapidajatest kuni karjasteni ja aasta lõpul, 11.-17. det. puhkes nn. kirikumäss kogu Eesti provintsis. "³⁰

Juunis süüdatud Mikki kiheikonnas kõrtse ja juulis põletatud heinasaate. Suurem tulekahju olnud 17. aug. Koonga mõisas, kus põlenud sisse 140 looma. Loomalautade põlemise ajal süüdatud ka neli ülejäänud majandushoonet. Juulis põlenud pastoraadi üks hoone ja üks rentniku korter.

(otsinisi, mida kiriku alamad püüdnud takistada.)

" 29.mail oli ühes pulmanajas puhkenud tulekahju. Tules hävinud ka viis naabertalu koos kõrvalhoonetega. Süütajad jäid leidmata." ³¹

"3.okt. oli hukatud kaks vööramaist õpilast ministeeriumikoolist, kes olid vallas ülestõusu initsiaatoriks vallavanem Peter Werneri ja Haapsalu rahvakooli inspektori Preschijakovi kaitse all." ³² Öppiv noorsugu oli seega nakatatud revolutsioonipisikust, mille kohta ka pastor ütleb, et rahvakooli täielik allakäik kiheikonna eesti koolis oli alanud . ^{/33}

Novembri kuus toimunud salajased ja avalikud koosolekud. Pastoriit nõutud kirjallikult, et ta loeks ette kantslist ja seletaks koguduse liikmetele talie antud revolutsioonilise tuleviku programmi ning nõutud jõulu ja vana-aasta öhtu jumalateenistuste arajätmist. 11.dets.andnud vallavanem pastoriile üle trükitud rahvakoosoleku otsuse kogudusele ettelugemiseks. Kuid kirikuõpetaja olles mõisnike truu huvide kaitsja keeldus seda tegemast. Vastuseks olid rahulolematud talupojad süüdanud sama päeva öhtul pastoraadis küüni ja aida. ³⁴

31

ENSV RAKA, f. 127^c, nim. 1, sü. 2^c, l. 21.

32

Samas.

33

Samas.

34

Samas.

Järgnenud päevad täis hirmu ja ootust, kuna posti- ja raudteestreigi tõttu ei saanud usaldusväärseid teateid. Kui aga kohalik pastor saanud teada üle Eesti kiheikondade levinud revolutsioonilisest lainest, leidnud ta end hädaohus olevat ning põgenenud Pärnu." Sõit Pärnu kõrvalisi teid mööda ja suure külmaga, öösel isegi 15°, oli raske, pealegi väikese lapsega. 14 tulekahju ümbruskonnas valgustasid ööd. Õhk oli täis suitsu."³⁵

Kaima mõisas toimunud väljaastumine, mida suruti maha relvastatud jõudude abil. Peale seda muutunud kiheikonnas rahulikumaks. Kuid siinseal olnud kuulda kas mõne kõrtsi purustamisest või tee kiinni panemisest. (Tammiku).³⁶

Karistussalkade tegevus takistanud revolutsiooni käiku ja piiranud selle mõju rahvahulkades, eriti noorte hulgas. Pastor sõitnud jõulupühadeks koju tagasi ning asunud laostatud pastoriaadis tööle. Varjatud vihaga vaadatud ta peale ning jõuluõhtu jumalateenistusest osavõtjate arv olnud väike.

Alanud areteerimiste käigus vahistati Jüri Lull Koongast ning vallavanem Peter Weser, kes viidud Lihulasse, kuid osava eestkostja

35

EMSVRAKA, f. 127°, nim. 1, sü. 2°, l. 37.

36

Samas, l. 22.

tõttu vabastati täielikult. Lull pidi saama 60 vitsa-
sahoopi. Pastoraadikoolis vägivaltsenud poisid
saanud samuti karistada vitsahoopidega." ³⁷ Kuid
enamuses karistussalkade poolt organiseeritud läbi-
otsimised" jooksnud tühja." Vallakirjutaja Willem
Weismann, kes areteeritud "ässituse ja pealekaeba-
mise" pärast, saanud vabaks ning edutatud isegi
maasandarmiks Haapsalus. ³⁸

1906. a. saanud pastor kahe korral revolutsioonilise sisuga proklamatsioonide ja ananüüm-
kirju.

Revolutsioonilise liikumise takistuseks
võetud kasutusele erakordseid abinõusid. Aktiiv-
seid tegutsenud sõjakohus. Suve jooksul toimunud
verised kokkupõrked ja sügisei miiklilaadal jul-
genud paar joohtut nn. eesti marseljeesi laulda,
jäädes takistamata." ³⁹ Kirikusse aga saadetud kolm
eksemplari revolutsioonilise sisuga proklamatsioo-
ni, millest kaks saadetud kiriku ülemale. Rahutused
hakanud vaibuma, kuid 1907. a. 17. veebruaril tapeti
parun Budberg ning üksikud väljaastumised toimu-
nud veel sel aastaigi.

Nagu näha pastori poolt tehtud sissekanne-

37

ENSV RAKA, f. 1070, nim. 1, sü. 20, l. 22.

38

Samas.

39

Samas.

tes 1905.-1907.a. sündmuste kohta, Mihkli koguduse talupojad ja mõisasulased võtsid aktiivselt osa revolutsioonilisest liikumisest, vaatamata pidevalt teostatud karistamistele ja vangistamistele.

P a l a m u s e kroonikas leidub otsesteid teateid revolutsioonilisest tegevusest neljal leheküljel.

Algul mõnerealise sissekandega mainitakse riigi üldolukorda. Ning pikemalt peatatakse kroonikas Palamuse kihelkonna poliitilistel sündmustel.

Jaapani sõjas pidevate lüüasaamiste tõttu haaranud riiki ja riigivõimu revolutsiooniline liikumine kandunud ka Baiti provintssidesse. Rahutused kandunud Lätimaalt meile. Wende käigus purustati ja hävitati palju mõisa- ja teisi hooneid ning kahjustati kinnisvara. Kaareperes ja Kassinurmes võtnud ülestõus ägeda iseloomu. Paljudes kohtades tahtsid rahvahulgad tagandada vallavanemat. Mõisatöölise ja talupoegade töölt keeldumine toonud palju kahju. Mehed saanud osalist palga kõrgendust ning sellega asi lõppenud.

(Luua, Kaarepere, Wisusti, Kuremaa).⁴⁰

⁴⁰ ENSV RAKA, f. 1261, nim. 1, st. 30, l. 72.

Kosei lastud kasakaid mõisa kaitseks tulla, mis hirmutanud Peipsi, Omedu, Rannaetanikke ning aidanud mõisal oma nõudmisi läbi viia. Midagi erilist aga seal ei juhtunud.

Palamused toimunud koosolekutele esitati termiliselt mõisamaade, eriti metsade ja puude kohta talupoegade jaoks. See viinud aga karistussalkade ilmumiseni 1906. a jaanuaris. Suurem osa karistati võtstega. Talupojad, kes töid mõisniku metsast puid, pidid need kallimalt kinni maksma. Ühel talupojal, kes oli põgenenud, põletati maha maja.

Pärast koosolekut Tartu Ülikooli aulas, mis avaldanud mõju ka maale, tulnud novembris hulk inimesi kokku ja tahtnud pääseda Goldbergigi veski, apteeki.

1905. a novembri lõpus ilmunud "kaks kurikuulsat hobusevarast- koguduse liiget pastori juurde ja tahtnud talle üle anda vabaduse märgi - punase lindi. Pärast poolteise tunni kestvat üsna rahutut vestlust, milles nad uue aja eelistele palju vihjasid, läksid nad ära kõrtsi ja kadusid vastu öhtut, pärast seda, kui viisid kaasa kõrtsi ees seisnud hobuse." 41

Selle küllaskäigu kohta levinud kihekkonnas ruttu jutt ning öösel ilmunud kirikuõpetaja juurde neli omakaitse meest ning pakkunud talle oma abi, millest aga pastor keeldus. Omakaitse saigad moodustatud ka teistes piirkondades. Kirikus ja ümbruskonnas midagi enam ei juhtunud, vaatamata mitmesuguste ähvardustele.

Kroonikas teatatakse rahutustes Kuremaal, kus vallavanema Kaari Saare juhtimisei toimunud koosolek koolimajas. Sellele järgnenud vallakoosolek, kuhu ilmunud palju maaomanikke. Maata Kuremaa erisaadikud tahtnud mõisamaid, kuid nende nõudmisi ei rahuldatud.

Detsembris tegutsenud maal karistussalgad kindral Bezobrazovi juhtimisei Eestis ja Orlovi juhtimisei Liivi-Lätimaal - "kiiresti rahujalule seadnud". Kaarepere-Laeva piirkonnas olnud "karistussalkade otsuste täideviimine peaaessitajate juures oma mõju avaldanud."⁴²

Liikumine vaibunud 1906.a. algul ruttu. Palamusele ilmunud kaks komandot, mida juhtinud vähe vilunud ohvitser. Kaareperre tulnud üksuse komandör aga tegutsenud energiliselt ning aida-

nud ka Palamusei rahu taastada. Kuid nagu märgib pastor; "Kurja juurt jäi veel küllalt ja nii ei saanud enam suhted Kaarepere valla ja pastori vahel sõbralikuks." ⁴³ Vihavaen jäi püsima. Talupojad püüdsid igal võimalikul juhul maksta kätte mõisnikele ja pastoritele. Kuigi revolutsioon suruti maha, üksikud väljaastumised toimusid ka hiljem (1907. a. tapeti jõukas peremees Jüri Teppen Kuremaa metsas.)

R a n n u kroonikas on küll 1905.-1907. a. kohta sissekandeid üle nelja lehekülje, kuid enamuses pastori enda ja ta perekonna kohta.

Alustades revolutsiooniliste sündmuste kirjeldamist 17. okt. 1905. a. manifestiga, märgib kirikuõpetaja, et kuigi ta tõi "täieliku sügametunnistuse vabaduse, tuli see armuteguliiga hilja, sest 1905. a. revolutsioon ja sellele järgneva tugevasti suureneva kristlusest eemaldumise tõttu oli nii rahva, kui ka haritlaste hulgas ükskoiksus usu vastu kasvanud igasuguse religiooni suhtes." ⁴⁴

43

ENSV RAKA, f. 1261, nim. 1, sü. 30, l. 74.

44

ENSV RAKA, f. 1263, nim. 1, su. 33, l. 10.

Selline olukord häiris pastoreid, samuti nagu maal levinud revolutsiooniline liikumine, mis oli jõudnud ka Rannu. Siin pidanud revolutsioonilisi koosolekuid kaks noormeest - üks põllutehnikumi õpilane ja teine reaalikooli õpilane. Nendel koosolekutel "levitati maarahva hulka-dest sotsiaal-revolutsioonilisi ideid ning lauldi jumalat naeruvääristavaid laule. Valla-
saadikuid ja eriti pastoreid halvustati ja maksumaksjaid taltutati ametliku kirjaga, mis ka
pastorile saadeti."⁴⁵

15. jaan. 1906. a ilmunud Rannu karistussalk, et revolutsiooni puhkemisele lõpp teha, "kes meessoost koguduse liikmetele karistuse ja manitsuskõne pidas ja pea-süüdlastele kehalised karistused määras ja ühe noore mehe maha lasta käskis."⁴⁶

Noorte rahutus ilmunud ka teistel viisil - "pandi toime jämedaid vägivaldaakte surnuaial, kus purustati hauaristid - ja plaadid, ja samuti varastati kirikukella kõra."⁴⁷

45

ENSV RAKA, f. 1263, nim. 1, st. 33, l. 10.

46

Samas, l. 11.

47

Samas,

Noorte pahameel pastori vastu oli ilmnenu-
da leeritundides, kus "teadmatuse ja ükskõik-
suse kõrval ka sõnakuulmatust ja sobimatuid
teravaid küsimusi pidanud kohtama."⁴⁰

Nagu ilmneb nendest sissekannetest
olnud 1905.-1907.a. revolutsiooni päevil
Rannu kandis eriti rahutu noorsugu.

S a a r d e kroonikas on jäädvus-
tatud revolutsioonilisi sündmusi neljal lehe-
küljel.

Röömuga mainib kirikuõpetaja 17.apr.
1905.a. usuvabaduse manifesti .Viha ja trot-
siga kirjutab ta 17.okt.manifestist, mis "too-
nud lõpuks revolutsiooni."Lätlaste ja eestlas-
te poolt pandud toime saksa elanike üle "koku-
tavad kuriteod." "Revolutsioonilised saalga lä-
bisid mõrvates ja tulega laastades kogu maa."⁴⁹
Kuni 17.okt.olinud Saarde kihelkonnas rahulik.
Juba järgmisei pühapäeval (kogunenud) koguduse
eestpalve ajal katkestati pastor rääkimast
hüüdega: "Nüüd ei tarvitse enam feodaalhärra
eest paluda, kuna ta enam troonil pole."⁵⁰

40

ENSV RAKA, f. 1263, nim. 1, sü. 33, l. 11.

49

ENSV RAKA, f. 1201, nim. 2, sü. 5, l. 20.

50

Samas,

Asi antud politseile uurida ning mees saanud "poliitilise pagenduse". Järgnenud aeg täis revolutsioonilist käärinist, mis haaranud kõiki. "Kes kaasa ei läinud ja jäi kõrvale, nendele vaadati kahtlevalt või ahvardati kotti panemisega. Õhk oli kuumaks köetud. Ükski päev ei möödunud erutavate teadetega." ⁵¹

1905. a. vana-aasta jumalateenistus keelati ära. Nende öhtute tegutsenud ülestõusnud eriti aktiivselt. Sama pühapäeval, kui pastor oli teatanud jumalateenistuse ärajätmisest, visatud talle üks pomm söögituppa öhtul kell ⁵² pool üheksa, kuid ohvreid polnud." Järgmise hommikul toimunud suur rongkäik, millest võtnud osa üle 200 inimese, kes "Marseeljeesi" lauldes tulnud pastori aadi väravani. Üks demonstrantidest ilmunud kirikuõpetaja juurde ja nõudnud seletust, miks ta keeldus öhtu jumalateenistusest." ⁵³ Sama vastust pidanud ta teatama väljasolevale rahvahulgale. Pastorit ennast ahvardatud anonüümkirjadega. Vastuelu ülestõusnud talupoegade ja kiriku vahel läinud nii kaugele, et asja arutatud konvendis.

51

ENSV RAKA, f. 1201, nim. 2, st. 5, l. 20.

52

Samas.

53

Samas.

Relvastatud sündmused aga jätkunud edasi. Tignizi mõisa "ründas 450 meheline saik, kes otsis mõisas relvi. Selle juures kasutati vägivalda ja murti sisse rahakappi. Jöuk koosnes Ruhja ja Mõisaküla inimestest, kes tulid kohale rongiga. Pärast seda, kui nad ühe hobuse ja mõisa tööliste maha lasknud olid, läksid nad ainult mõnede relvadega ära, kuna suurem osa relvade-st välja ja taluomanike vahel ära jaotatud oli." ⁵⁴ See rühm pidanud ühinema Pärnu revolutsiooniliste inimestega, kuid seda ei tehtud. Selle relvastatud aktsiooni järjeks olnud läbiotsimine pastori majas, kus püütud leida relvi, kuna levinud jutt, et kolm kasti relvi pandud peitu pastoraati. Pastori kaitseks moodustati saik. Vahepeal aga saabunud sõjavägi, asunud energiliselt tegevusse, mille tagajärjeks olnud ühe ülestõusnud talupoja maja süütamine ja patentideta kaupmehe kauba põletamine. ⁵⁵

Toimusid areteerimised. Vaatamata sõjaväe karmile tegutsemisele, oli nõudnud üks noormees salajase Pärnu komitee saadikuna, et loobutakse andidest kiriku heaks, vastasel juhul levivat

54

ENSV RAKA, f. 1201, nim. 2, sü. 5, l. 21.

55

Samas.

56
rahutused kirikus.

1906.a kulgenud rahulikult, kuna "võit-
lused ümbruskonnas ja sõjaoalukord^õolid möjunud."
Varanduse omanikud hingasid kergendatult....

" Kõik maa^l ootavad reforme, mis aga tulla ei
taha, kuna duumarevolutsiooniline ja ebaõig-
lane selleks suureks tööks on." ⁵⁷

1907.a peale pole enam märgitud tea-
teid revolutsioonilistest sündmustest.

Saarde kirikukroonika veergude^l t sei-
gub, et kihe^kikonna elan^kikonna vaesem osa aktiiv-
seit võitles rõhujate ja valitsuse vastu.

U r v a s t e kroonika on ise väga lü-
hike ning I Vene revolutsiooni kohta on and-
meid alla ühe lehekülje.

Revolutsiooni aastate kohta sündmus-
tiku edasiandmine algab teadete^{ga} Vene-Jaapani
sõjast, mis "oli Venemaad temapöhi^l alustes vapus-
tanud. Maa^l oli maksma pannud end revolutsioo-
niline liikumine." ⁵⁰ Tsaari valitsuse poolt
proklameeritud manifestidest ja määrustest ole-
vat saadud valesti aru. See "väärarvamine" leid-

56

ENSV RAKA, f. 1201, nim. 2, sü. 5, l. 20.

57

Samas.

50 ENSV RAKA, f. 1270, nim. 1, sü. 154, l. 2.

nud aset kõnedes, mis peetud sotsiaaldemokraatlike koalitseeritud, eriti Urvaste koolimajas. Kooliõpetajas polevat ise antud vabadusest "õigesti aru saanud ning need valed arusaamised loetakse rahvale ette, kes selle vaimustusega vastu võtab ja jälle oma maitsekohaselt ümber töötab." ⁵⁹ Suurenenud rahva väljastumised ning ka Lõuna-Liivimaaal puhkenud avalik revolutsioon, mille käigus "hävitatakse kehtivaid määrusi." Neil päevil ei töötanud Urvastes post. Karistussajakade tegevuse tõttu muutunud aga olukord üsna rahuilikuks.

Napisõnalistest Urvaste kirikukroonikate sönunitest saab siiski teada, et ka selles piirkonnas ei antud armu härrastele. Töötav rahvas tõusnud kõrvuti teiste kihelkondadega vihatud pastorite ja mõisnike vastu parema tuleviku nimel.

V ä n d r a kroonikas on juttu revolutsioonilisest liikumisest Pärnumaaal üsna mitmes kohas lo leheküljel. Kroonika sissekannetes mis kujutavad aastaruandeid, on kõikjal 1905.-1907.a. kohta juttu poliit-

tikast ja revolutsioonist. Luubi alla on võetud põhiliselt revolutsioonilise liikumise mõju kirikuelule, kuna ta olnud "kõiki valdav sündmus", mis ka kirikuelule kõikjal vajutanud oma pitseri. See liikumine vallanud kõiki ning "saanud tuntuks avalike ja salajaliste koosolekute kaudu, samuti ajalehtede seaduseartiklite kaudu, ei jätkunud südamele aega ega rahu jumalale mõtlemiseks ja hing ei leidnud toitu vaiksest rahulikust jumalateenistusest. Kogu aja ja huvi nõudsid kõrgeleennulised sütitavad poliitiliste parteide programmid. Kõik võtsid aktiivset osa uutest püüdlustest.... aeg vöörutas kirikust... ja kirikus käimisel on üldse möön." ⁶⁰

Edasi märgitakse kroonikas konkreetset revolutsioonilistest sündmustest. Kui 17. dets.

Kaarli mõisa oli maha põletatud ülestöusnute poolt ja 18. dets. tuldi kiriku ette rahvakoosolekule, et sealt siirduda Vana-Vändra, oli Vändra pastor käskinud kellamehel kiriku sulgeda ja jätnud ära jumalateenistuse. Vallakoosoleku nõudmisel jäetud ära ka jõulu-öhtu ja vana-aasta öhtu jumalateenistused. Kardeti, et Kabalas liikuvad ülestöusnud end kirikuliste hulka segavad. ⁶¹

⁶⁰ ENSV RAKA, f. 1204, nim. 1, .sü. 51, l. 34.

⁶¹ Samas.

Kirikus käiate arv olnud edaspidi väike, kuna levitati kuuldusi, et altari⁶² esise alla pandud dünamiit, et hävitada kogu kogudust.

Kirikuaruandes avalikust elust on põhiteemaks poliitika, kuna "iga ühest sai eelmisel (1905.a) sügisel poliitika peidetud kujul." ⁶³ Üldiselt valitses Väandras sotsiaalses mõttes möödukas suund. See oli enamusele jõukatele taluperemeestele vastuvõetav ja sümpatiseeris kõnedega esinevatele isikutele, kes pooldasid mitte õigesti mõistetud sotsiaaldemokraatiat selle radikaalsmiga. Need elemendid pidasid novembris mõjukaks isiksuseks kihelkonnas tolleaegse kihelkonnakooli õpetajat Anton Jurgensteini, praegu "Postimees" toimetaja, mees, kes tol ajal besti möödukast edumeelsest rahvuslikust parteist oskas tagasi hoida tulipäid kõigist suurematest seaduse rikkumistest, ja ka viis läbi äärmiselt kriitilise koosoleku 27. novembril, kus avalikult valitsuse ja saksa mõisnike, kui rahva võitlusvaenlaste vastu üles ästuti. Tema osava juhtimise tõttu murdi ägedamatele kõnedel teravad tipud." ⁶⁴

62

ENSV RAKA, f. 1204, nim. 1, sü. 51, l. 134.

63

Samas, l. 135.

64 Samas.

Nii liituti küll revolutsiooniga, kuid üldiselt tolikeaegsete olude kohta leebelt. Taluperemehi sunniti mõisatööliste poolt läbirääkimistesse astuma valla uue korra suhtes, kusjuures peremehed sattusid äärmiselt halba olukorda.⁶⁵ Aigas võitlus rikaste mõisnike ja taluperemeeste vastu. Valitsus oli organiseerinud vastupanu. "Kogu valda kutsuti reivastama - nagu maja ja kollet kaitsma. Siiski polenud paljudel selge, kelle vastu nad pidid reivad pöörama. ...⁶⁶ Energiliselt tegutses tubli urjadnik, kes vangistamisega tegi kogu liikumises otsustava pöörde."⁶⁶

Omakaitse oli saanud kindla revolutsioonivastase suuna. Karistussajaga tegevuse läbi hukati Vändras üks ülestõusnud talupoegade juhtidest ja kaheksa saanud kehaliselt karistada. Pärast karistussajade tegevust "pidi kõik poliitiline kaduma, siiski hõõgub tuli tuha all edasi."⁶⁷

See ajal etendanud suurt osa seitside tegevus, millede päevakorras kerkisid poliitilised küsimused esikohale. "Seal moodustusi grupid ja parteid, sealt said mõjutatud ja juhitud kihelkond."⁶⁸

65

66 ENSV RAKA, f. 1204, nim. 1, sü. 51, l. 135.

66 Samas, l. 136.

67 Samas.

68 Samas, l. 137.

Pöllumeeste seits oliud poliitikaga tegele-
nud kaua. "Sealt sai alguse, et punaste
laintidega üldine koosolek 26.novembril kor-
raldati " ⁶⁹ Karskusseit pidanud „kurikuul-
sa öhtukoosoleku, kus jutlustati puhast kom-
munismi. " ⁷⁰ Pikalt analüüsib kirikuõpeta-
ja nende seitside tegevust ning on nõrdi-
nud neis puudevast "Üksmeelest ja usaldu-
sest ."

Vändra kirikukroonika autor nagu teis-
te Lõuna- Eesti koguduste kirikuõpetajadki
on täis trotsi ja viha" , kelle tegevuse töt-
tu on vapustatud põhjalikult kogu avalik
elu.

A k s i kirikukroonika käsitleb
olemasolevatest Lõuna-Eesti kirikukroonika-
test kõige ulatuslikumalt ja pikemalt I
Vene revolutsiooni sündmuste mõju Aksi
kihelkonna poliitilisele elule 7 lehekül-
jel.

69

ENSV RAKA, f. 1284, nim. 1, sü. 51.1.137.

70

S a m a s.

Sissekanded algavad "verise pühapäeva" sündmuste teatamisega Peterburis. Ülestõus suruti küll maha, kuid nüüd puhkes rahutus ka idaproovintssides, saades alguse Riiaist. Tartus kuuldi rahutusest veebruaris ning tööliised tõusid üles. Märtsis vallandus rahutus maal.⁷¹

Edasi tehakse juttu talurahva revolutsioonilisest liikumisest Liivimaa kubermangus. "Alatskiviil põletati palju kõrtse ja purustati mõned majad. Sama järgnes märtsi keskel meie Kokora mõisas jateistes mõisates. Ka Äksi kihelkonnas, Elistveres, toimus väljaastumine."⁷² Ülestõusnud talupoegade vastu astunud energiliselt välja krahvinna Ungern-Sternberg, nii "et rahu peatselt taastati." Enamikus mõisataludes saanud tööliised palgalisena ning rahunenud. Halvenenud olukord Võrus, kus ülestõusnud põletanud maha mõned mõisad ja õiendanud arveid ühe vihatud mõisnikuga. Moostes muutunud ülestõus nii suureks, et sõjaväesalga astunud vahele. Toimunud tulevahetuses saanud 20 meest haavata. Mitu neist surnud haavadesse. Sellest ajast vaibunud liikumine, vähemalt Põhja-Liivimaal.

71

ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, l. 4.

72

Samas.

Nagu kirikuõpetaja märgib "manitsenud mõisnikud ülestõusnuid algu sõnaga ,kui aga aru said, et neid ka vahendajateks peetakse, siis mõistnud nad tööliste tegutsemise hukka."⁷³

Ajakirjanduse suhtumisest ülestõususesse märib pastor: "Eesti ja Läti ajakirjanus suhtus laiduväärseit leigelt. Sellevastu esines saksa ajakirjandus hoopis teravalt."⁷⁴ Edasi märgib ta oma klassi positsioonilt lähtudes, et "kindlasti oli tööliste teguviis seadusevastane."

Olukorra arutamiseks kutsunud pastor kokku peremeeste koosoleku, kus räägitud maal valitsevast rasketest oludest ja leitud väljapääs - kehtestada üldine preasterkond. "Rohkem krist-

lasi majas ja perekonnas, rohkem armastust ja hoolitsust tööliste suhtes - see on parem ja tähtsam ,kui kõrgemad palgad."⁷⁵ Teisel koosolekul olnud põhiküsimuseks noorte kasvatus. Sel eesmärgil kutsutud ühel õhtupoolikul kokku noormehed, " kus selgitati " , et ka noored omalt poolt peavad kaasa-aitama, et maal saavutada rahulikku olukorda. Noorte eemaletõmbamiseks revolutsioonilisest tegevusest otsustatud ko-

⁷³ ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, l. 4.

⁷⁴ Samas:

⁷⁵ Samas.

guneda iga kuu ,et jumalasõna õppida ja siis
ka muusika ja muu arendavaga tegeleda. ⁷⁶ Kuid
vaikust^fpoind. Taas "kölanud pommiatendaadid
ja politsei mõrvad." Teravad kokkupõrked polit-
sei ja ülestõusnute vahel toimunud Kuramaal ja
Iõuna-Liivimaaal. Hulk kirikuid suletud, kuna nen-
des on läinud "jämmedate vägivalia-aktideni."
Pastor toob paar näidet arvete õiendamisest
kirikuõpetajatega ja jätkab revolutsiooniliste
sündmuste märkimisega Musta mere laevastikus,
Liibavi sõjasadamas ja Nižni-Novgorodis. Siis
pöördub taas oma koguduse sündmuste juurde, mär-
kides ,et kihelkonnas levitatakse kuulujutte
justkui lastaks kirik õhku. Jutud on tekkinud
inimeste hirmust. Maapäev otsustas organiseeri-
da omakaitse. Esitati üleskutsed kogudustele,
kuna üldiselt Lätis "äärmiselt meelepaha tun-
takse kirikute rüvetamise pärast." ⁷⁷ Aksi
kogudusest olnud kolm "seadusevastast inimest",
kaks nendest vennad Sõrad Käreverest. Meeleolu
maal olnud nagu enne äikest. 16. okt. toimus raud-
teestreik. Tartus korraldatud revolutsioonilisi
koosolekuid punaste lippudega, levinud tulekahjud,

76

77 ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, 1.4.

Samas, 1.5.

"rännatud" kirikuid, et seal pidada koosolekuid. Peale 17. okt. manifesti avaldamist levinud ülestõus ka Põhja-Liivimaal. Oktoobris peeti miitinguid Aksis (Voldi) pritsimajas, kus juhiks olnud endine kooliõpetaja Lehman. Miitingust osavõtjate seas märgitakse meier Peeter Koiki, Elistverest Steinpirki jt. Aksi tulnud ülestõusnuid Tartust (Linda Jürmann). Käreveres agiteerinud vennad Sörad ja keegi Madisson. Metsaülem Engelgard pidanud põgenema. Mets võetud ülestõusnute kätte, peetud jahte ja jaotatud 70 põtra. Pastori märkuste järgi paistnud eriti silma Laeva talupojad. Vennad Sörad tõmbunud tagasi, kuna liiga möödukad olnud, Madisson aga "valitsenud Laeva ja Kärevere üle."⁷⁰ Ülestõusnud talupojad konfiskeerinud kirikuid ja jaotanud neid, pastor pandud rahapalgaile. 20 nov. tunginud "salk revolutsionääre" Tartus: Püha Maarja kirikusse, kus tahetud pastor Willigerodet "kantslist maha rebida ja tahmasesse kotti pista."⁷⁹ Kirikuõpetajal õnnestunud üle kantsliilööve^{hüpatas} vennast päästa ning jätkab kroonikas: "Nüüd lõpeb saatuse tee, sellega, et

70

ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, l. 5.

79

Samas.

kõik pastorid kotti pista, sest nad on kapitalisti, mõisaomaniku ja valitsuse sõbrad.⁸⁰

Tartust levinud kottipistmine ka Äksi. Seda kartes ei pidanud pastor enam kõnesid kantseelist, vaid altarist.

Rahva vastuhakud toimunud ka Kukulinnas. Valitsuse poolt organiseeritud omakaitse salgad "pidasid valvet, et tõrjuda ära ülestõusnuid." ⁸¹ "Seda kasutanud sotsiaaldemokraadid ning tahtnud kogukonna-kassadest saada raha, et röövlite vastu minna." ⁸² "Tegelikult aga, -kirjutab pastor, - rahva relvastamiseks vastupanuks valitsuse vastu." ⁸³ Kirikuõpetaja teatel "põletatud Lõuna-Liivimaa, eriti Riia ringkonnas peaaegu kõik mõisad, mõisaomanikud, pastorid, arstid, metsaülemad jt. põgenenud Riiga, Tartusse või pöördunud Saksamaale. Maa puhkenud ülestõus. Üks raudteelaste streik järgneb teisele. Post ja telegraaf streigivad. Kogu maa on ülestõusnud." ⁸⁴ Detsembri algul toimunud barrikaadi võitlused Moskvas. Ka Eestimaa puhkenud samal aastal ülestõus. "Ligi 100 mõisat purustatakse ja põletatakse umbes 10 päevaga. Põhjast ja lõunast läheneb

⁸⁰

— ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, 1. 5.

⁸¹

— Samas.

⁸²

— Samas.

⁸³

— Samas.

⁸⁴

— Samas.

nüüd ülestõus Aksile, talurahvas on palavikulises erutuses. Kindral-kuberner krahv Sollogub asub sõjaväega vastupanule. "⁹⁵

Hirpunud toiminust põgenenud pastoraatidest praost Folck Kanepist ja Hesse Sanga stest. Teised (Punga Puurmanist) pidanud jutlust /"relvastatud härraste kaitse all." Järvel visatud pastori aknad sisse, suletud kõrtsid ja tagandatud vallakirjutaja. Kabalas astunud ülestõusnute vastu omakaitse salgad ja surunud ülestõusu maha. Kindral Orlovi juhtimisele lastud maha mitu ülestõusu juhti ja osavõtjat. Tartus tekkunud 12. detsembril Suurel turul tulevahetus poliitsei, kasakate ja kodanluse ning teiselt poolt lihtrahva vahel, kusjuures 11 inimets saanud haavata. Nagu märgib kroonikas pastor: "See kõik mõjub vähehaaval rahutust tekitavalt inimestele."⁹⁶⁹⁷

Ka Aksis ja ümbruskonnas toimusid areteerimised. Metsiangil ja Lepmanil õnnestunud põgeneda. Eestis lastud maha palju revolutsionääre. 1905. a lõpul vaibub ajutiselt revolutsiooniline tegevus: Pastor on täis pahameelt sotsiaal-

⁹⁵

— ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, l. 5.

⁹⁶ Samas.

⁹⁷

Samas.

demokraatliku ajalehe "Uudised" üle, kuna ta on "usinalt kirjutanud Tartu sündmustest, oneti ilmub see veel ja tema toimetaja Speek,⁸⁸ suurim ässitaja, jookseb veel vabalt ringi." Veidi hiljem Speek põgeneb.

1906.a kohta märgib pastore⁸⁹t rahvas rahuneb üha, kuna väliskohtud lähenevad. Ning rahuldusega lisab: "Nüüd muutub pastor jälle⁹⁰ otsitud isikuks, teda vajatakse eestkostjana." Järgnevad karistussalga ja väliskohtu tegevuse kirjeldamine üksikutes kohtades. 16.jaanuariks oli määratud väliskohus Saadjärve vallamajja. Sama päeva varahommikul tulnud Wisusti kiriku eestseisja pastori juurde ning palunud teda Kaarepere vallamajja, sest eelmisel päeval olid 40 meest väliskohtu poolt kinnivõetud ning "kuuluvad mahalaskmisele." Pastor sõitnudki sinna. " Juba kella kaheksa paiku on ohvitserid Walter von Rapshofi juhtimisel tegevuses ülekuulamisega. Vallavalitsus on kõrvaldatud ja moodustatud uus komitee, kuhu kuulub ka üks naine. Von Samson Kassinurmeilt kaitseb energiliselt oma inimesi.

88

ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, l. 6.

89

Samas.

90

Samas.

Tal õnnestubki neid mahalaskmisest päästa, aga umbes 15 meest saavad 40 kuni 50 vitsahoopi.

Äksi kogudusest jäätud kinni vaid 2 meest, kes saanud 30 vitsahoopi . " 91

Kaareperalt sõitnud välikohus Saadjärvele. Teel söödud Wisusti mõisas, kus pastor saanud ohvitseridega tuttavaks ja esitanud eestkoste, nii et peremehed jäid alandavast ihunuhtlusest ilma. 92 Saadjärve vallamajas olnud inimesed hirmuga ootanud välikohtu ilmumist, kuid juba oli läinud pimedaks ,kui kohus saabuski. Pastor: " rahustanud inimesi ja manitsenud saalgamata tult tõtt rääkima. " 93 Tulemus olnud üllatavalt leebe: ühtegi peremeest ei karistatud ,vaid 2 süüdiast saanud kumbki 20 vitsahoopi. Rohkem pole Äksis olnud välikohtuga tegemist. Küll aga karistatud valjuit vitshoopidega paljusid inimesi Käreverest, keda kutsutud välikohtusse Laeva kiheikonda Puurmanni. Juht Tõnisson Väन्द्रast pooldud üles, 3 Laeva talupoega lastud maha. 94

Peale eelpoolkirjeldatud sündmusi muutunud Äksi kiheikonnas rahulikuks. Inimesed "tõmbunud tagasi ja muutunud tagasihoidlikuks."

Vahepeal toimunud riigiduuma vali-

91

ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, l. 6.

92

Samas.

93

Samas.

94

Samas.

mised ja selle koosseisu laiali saatmine, millel
olnud "halvad tagajärjed". Lätimaal alanud rahu-
tused "mitte niipalju mõisate ja mõisnike vastu,
vaid peremaeste, nn. hallparunite, vastu." ⁹⁵

Kuramaal olnud Liepaja kõige rahutum linn. Kindral-
kuberner Sollogubi süüdistatud "korra mitte jalu-
le seadmise pärast" ning asendatud kindral van
Möller - Sakomeiskiuga, kes veel karmimalt asu-
nud ülestõusnuid. ^{maha suruma} Kuid vastupanu jätkus. "Isegi
Liivimaa Eesti osas, kus muidu oli rahulik, röö-
viti viinakauplusi." ⁹⁶ Samalaadseid sündmusi toi-
munud Tartus, Rāpinas, Viljandis ja Pärnus.

Kuigi valitsus karmilt surus iga ülestõu-
sukatse maha, areteerides ja mahalastes osavõtjaid,
pidi ka pastor tunnistama kroonikas: "Revolutsioo-
nilised ideed on levinud laialdes hulkades, eriti
varatutes kihtides." ⁹⁷ Vastupanuaktid toimusid ka
1906.a. "Tartus lastud maha pristavi abi Fuks.
Leitud ka palju pomme, mis olid määratud suurima
aktsiooni jaoks." ⁹⁸ 1907. a. lõhutud viinapoode
Koosal. Elva juures toimus tulevahetus ühe rongi
ründamisel, kus üks ülestõusnutest ja kaks reisi-

95

ENSV RAKA, f. 1266, nim. 1, sü. 2, l. 6.

96

Samas.

97

Samas.

98

Samas.

jat saanud surma. Politsei oli kinnivõtnud ülestõusnud ning selgus, et nad olid varem osavõtnud parun Budbergi mahalaskmisest Eestis.⁹⁹

1907.a jätkus verine arvete õiendamine ülestõusnutege. Riias ja teistes kohtades areteeriti palju inimesi, avastati palju salajasi trükikodasid.

Nagu näha on Äksi kirikukroonika kõige sündmusterohkem, kus kõrvuti kiheikonnas toimunud revolutsioonilise tegevusega valgustatakse ulatuslikult ka liikumist kogu maal.

Üldiselt on kroonikates 1905.-1907.a. revolutsiooniliste sündmuste kirjeldamine pinna-pealne. Neid teateid ei saa võtta algallikaks poliitiliste sündmuste uurimisel, vaid tuleks suhtuda neisse teatud reservatsiooniga, kuna kroonika autoriteks olid töörahva vaenlased, kelle näpunäidete järgi hukati palju ülestõusnuid. Ka kirikukroonikates märgitud karistussalkade tegevus tundub üsna leebe olevat, mis käib vastu tegelikult toimunule.

Arvestades eelöelduga on antud töös püütud, olemasolevate kirikukroonika^{te} materjale analüüsides, saada võimalikult objektiivne ülevaade revolutsiooniliste sündmuste käigust Lõuna-Eesti kiheikondades.

KOKKUVÖTE

Kirikukroonikate pidamist saati sisse 1032.a määrusega, mis anti välja Venemaal ja laiendati ka Eesti- ja Liivimaale.

Lõuna-Eesti kohta on säilinud 50 kirikukroonikat ja kroonikalaadilist kirjeidust 31 kogudusest. Kuna kirikuid sel maa-alal oli rohkem, võiks oletada, et osa kroonikatest on hävinud sõjakeeristes või tulekahjude tõttu, osa aga pole antud üle arhiivi. Võib-olla ka mõnes koguduses neid ei peetud üldse, sest olemasolevate alusel saab järeldada, et nende pidamine sõltus pastori suhtumisest tööse, tema silmaringist.

Olemasolevad kroonikad on erineva vanusega, kõige vanem neist Otepää kroonika on aastatest 1626 - 63. Kõige hilisem - Tartu Ülikooli koguduse oma, aastast 1060. 0 koguduse kohta on peetud 2 kroonikat: üks varasem, teine hilisem.

Kroonikate uurimisel ilmnes, et nad haaravad väga erinevat ajavahemikku, mis kajas-

tub ka nende pealkirjastamisei. Mitme koguduse kohta on säilinud Rootsi ajal peetud kroonikad: Otepää, Torma-Lohusuu. Ka kroonikate pikkus on erinev: on ühe (Räpina, Otepää) leheküljelisi ja mitmekümne (97-106) leheküljelisi (Aksi, Palamuse).

Valdavas enamuses on kroonikad saksa keeles, neist Otepää kroonika on alamsaksa keeles. Mõnedes kroonikates on sissekandeid ka eesti keeles, põhiliselt on sinna märgitud üksikute jutluste pidamine või hilisemast ajast (Suure-Jaani) pärit kroonikad.

Kroonikate sisuline osa on väga erinev, kuigi nähti ette nende pidamist kindlate reeglite järgi. Varasemad kroonikad - Otepää, Sangaste-Laatre, Räpina on üsna sisukad, räägivad ilmastikust, ehitustöödest, osalt poliitilistest sündmustest, usulisest liikumisest, ka teateid epideemiatest, haigustest, tulekahjustest võib neis leida.

Hilisemate kroonikate puhul - Palamuse, Aksi - küsimuste ring neis laieneb. Üldiselt on need kroonikad nii pidamise külest, loetavuse ja eriti sisu poolest ühed õnnestunud Lõuna-Eesti kohta olemasolevatest kroonikatest. Kroonikais avaldavad pastorid sündmuste kohta erinevaid arvamusi.

Kõik olemasolevad kroonikad, ühed suure-
mal, teised vähemal määral pakuvad täienda-
vat materjali teadaolevatele ajaloolistele
sündmustele, andes neile eredama värvin-
gu.

Politiiliste, eriti revolutsioonilis-
te sündmuste puhul kroonikaid täielikult
usaldada ei saa. Neisse tuleb suhtuda vä-
ga kriitiliselt, kuna pastor oli üheks üles-
tõusnute vaenlaseks, kelle huvid ja maailma-
vaated olid diametraalsest erinevad. Kiri-
kuõpetaja kirjeidab revolutsioonilisi sünd-
musi oma klassi, jõukate maaomanike ja mõis-
nike positsioonilt ning nimetab ülestõusnuid
"kurjategijateks", "varasteks" ja "röövlis-
teks".

Üldjoontes aga tuleb kroonikaid kind-
lasti uurida, eriti kohaliku ajaloo problee-
mide lahendamisel, ka iibe, ilmastiku, hai-
guste, saagikuse, kunstiajaloo, kirikute aja-
loo, genealoogia, usuliste küsimuste käsitle-
misel, kuna sisaldavad palju faktiilist mater-
jali.

Seega kirikukroonikaid kui allikmater-
jalid on unikaalsed kohaliku ajaloo uurimisel
ja täiendavaks materjaliks laiemate küsimuste
käsitlemisel.

Резюме

В фондах Центрального государственного исторического архива Фетонской СЕР хранятся своеобразные исторические итоги в виде церковных хроник, ведение которых ввели сообразно в 1832 г. изданному церковному закону в России. Его распространение также на церкви Фетонской и Кудрявской публичной.

По имеющимся данным церковные хроники отнюдь не ранние исследования не были, хотя ими пользовались при решении разных проблем: этнографии, школьных хроник, переписи населения, истории искусства и т.д.

В действительности же они содержат богатый графический материал о широчайшем прошлом.

K A S U T A T U D M A T E R J A L I D

I ARHIIVIFONDID

ENSV RAKA

- Fond 1253 - Tartu Jaani kirikukogudus
- Fond 1254 - Tartu Ülikooli kirikukogudus
- Fond 1255 - EELK Kambja kogudus
- Fond 1256 - EELK Kodavere kogudus
- Fond 1259 - EELK Nõo kogudus
- Fond 1260 - EELK Otepää kogudus
- Fond 1261 - EELK Palamuse kogudus
- Fond 1262 - EELK Puhja kogudus
- Fond 1263 - EELK Rannu kogudus
- Fond 1264 - EELK Rõngu kogudus
- Fond 1265 - EELK Torma-Lohusuu kogudus
- Fond 1266 - EELK Äksi kogudus
- Fond 1267 - EELK Kanepi kogudus
- Fond 1269 - EELK Râpina kogudus
- Fond 1270 - EELK Urvaste kogudus
- Fond 1273 - EELK Pârnu-Nikolai kogudus
- Fond 1276 - EELK Karksi kogudus
- Fond 1279 - EELK Mihkli kogudus

- Fond 1280 - EELK Püha Jaagupi kogudus
Fond 1281 - EELK Saarde kogudus
Fond 1284 - EELK Vândra kogudus
Fond 1285 - EELK Kolga-Jaani kogudus
Fond 1286 - EELK Paistu-Maarja kogudus
Fond 1287 - EELK Suure-Jaani kogudus
Fond 1288 - EELK Tarvastu kogudus
Fond 1291 - EELK Kârla kogudus
Fond 1291 - EELK Muhu kogudus
Fond 1293 - EELK Põide kogudus
Fond 1296 - EELK Helme kogudus
Fond 1297 - EELK Karula kogudus
Fond 1298 - EELK Sangaste-Laatre kogudus
Fond 2434 - EELK Laiuse kogudus

II TRÜKITUD ALLIKAD

1. Полное собрание законов, собрание второе, т. VII, Санкт-Петербург 1833, отъ N 5053-5876.
2. Революция 1905-1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов, Таллин 1955.

III MUU KIRJANDUS

1. Arhiivinduse käsiraamat II, Tartu 1936.

2. Bruiningk, Die ^{ne}âlten Kirchenbûcher
Livlands, Riga 1898.
3. Moosberg, H. 1905. - 1907.a. revolutsioon
Eestis, Tallinn 1955.
4. Moosberg, H. Talurahva liikumine Eestis
1905. - 1907.a. Tallinn 1955.

S I S U K O R D

Sissejuhatus.....	lk. 2
I osa Kirikukroonikate välise külje ja sisu üldiseloomustus ning üksikute kroonikate karakteristika.....	lk. 4
II osa 1905. - 1907.a. revolutsiooniliste sündmuste kajastumine kirikukroonikates.....	lk. 46
Kokkuvõte.....	lk. 90
<i>Резюме</i>	lk. 93
Kasutatud materjalid.....	lk. 95